

"Doğuşumdaki tek olağanüstülük 'Türk' olarak dünyaya gelmemdir."
Mustafa Kemal Atatürk

ATATÜRK'ÜN HAYATI

Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selanik'te doğdu.* Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Ali Rıza Efendi, Selanik yerlilerindendi. Uzak dedeleri Vidin'den ayrılarak Serez'de yerleşmişler, oradan da Selânik'e gelmişlerdi. Ali Rıza Efendi, bir süre gümrük memurluğu yapmış, daha sonraları memuriyeti terk ederek kereste ticareti ile meşgul olmuştu. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım da Selanik yakınlarında Langaza adı verilen kasabada yerleşmiş eski bir Türk ailesine mensuptu.

Bu aile, soy olarak Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş yörüklerdendi ve Varyemezoğulları olarak tanınıyorlardı. Bu ailenin Langaza'da büyük çiftlikleri vardı; tarım yanında hayvancılıkla meşgul idiler.

1871 yılında Zübeyde Hanım ile evlenen Ali Rıza Efendi'nin 1888 yılında henüz elli yaşlarında iken ölmesi üzerine, yedi-sekiz yaşlarında babasız kalan küçük Mustafa'nın büyütülmesi ve yetiştirilmesi görevi, büyük Türk kadını Zübeyde Hanım'a düştü.

Küçük Mustafa, ilk öğrenimine bir süre annesinin isteğine uyarak Hafız Mehmet Efendi'nin mahalle mektebinde devam etti; fakat çok geçmeden babasının isteği ile Selanik'te çağdaş

eğitim yapan Şemsi Efendi Mektebi'ne geçti ve ilkokulu burada bitirdi. Şemsi Efendi, yeni öğrencisinin yeteneklerini ve zekâsını takdir ettiğinden, küçük Mustafa'nın kendi okulunda bulunmasından son derece memnundu. Küçük Mustafa, bu okulda okurken babası öldü. Bu sıralarda isimleri Makbule ve Naciye olmak üzere kendisinden küçük iki kız kardeşi bulunuyordu. Babaları öldüğü zaman küçük Mustafa yedi yaşında, Makbule bir yaşını henüz doldurmuş, Naciye ise kırk günlüktü. Bu en küçük kardeşleri genç kız iken Selanik'te öldü.

Ali Rıza Efendi'nin ölümü üzerine, Zübeyde Hanım üç çocuğu ile bir süre Selanik yakınlarındaki Rapla çiftliğinde subaşılık yapan kardeşi Hüseyin Efendi'nin yanına yerleşti. Çiftlik yaşamı nedeniyle Küçük Mustafa'nın öğrenimi ister istemez bir süre aksamıştı. Fakat çok geçmeden Selânik'e dönerek halasının yanında, bıraktığı yerden öğrenimine devam etti. Küçük Mustafa, Şemsi Efendi İlkokulu'nu bitirdikten sonra bir süre Selanik Mülkiye Rüştîyesi'ne¹ devam etti ise de Kaymak Hafız adlı Arapça öğretmeninin kendisine haksız yere sopa ile vurması üzerine bu okuldan ayrıldı ve 1893 yılında kendi istek ve kararı ile Selanik Askerî Rüştîyesi'ne² başvurarak öğrenimine burada devam etti. Mustafa bu okulu gerçekten sevmişti. Arkadaşları arasında zekâsı ve üstün yetenekleri ile kısa zamanda kendisini gösterdi ve öğretmenlerinin sevgisini kazandı. Bu okulda matematik öğretmenliği yapan Yüzbaşı Mustafa Efendi, genç öğrencisinin üstün yetenekleri ve zekâsı karşısında onu sınıftaki diğer Mustafa'lardan ayırt etmek üzere adının sonuna "Kemal" ismini ilâve etti. Artık genç öğrenci, Mustafa Kemal olmuştu.

Mustafa Kemal, Selanik Askerî Rüştîyesi'ni bitirdikten sonra 1896 yılında Manastır Askerî İdadisi'ne³ girdi. Bu okulda -Bursa Askerî İdadisi'nden gelen- Ömer Naci ile arkadaşlık etti. Sonraları ünlü bir hatip olarak tanınacak olan bu kişi, Mustafa Kemal'in hitabet ve edebiyat sevgisinde etkin rol oynadı. Yakın arkadaşlarından biri olacak olan Ali Fethi (Okyar) de bu okulda öğrenci idi. Genç Mustafa Kemal, askerî öğreniminin yanı sıra yabancı dil öğrenimini de ihmal etmiyor; yaz aylarında izinli olarak Selânik'e döndüğü zaman Fransızca dersleri alıyordu.

Genç Mustafa Kemal, Kasım 1898'de Manastır Askerî İdadisi'ni ikincilikle bitirerek 13 Mart 1899 tarihinde İstanbul'da Harp Okulu'na girdi. 3 senelik başarılı bir öğrenimden sonra 10 Şubat 1902'de bu okulu teğmen rütbesiyle bitirdi ve aynı yıl öğrenimine Harp Akademisi'nde devam etti. 1903 yılında Harp Akademisi'nin ikinci sınıfına geçmiş ve üsteğmen olmuştu. 11 Ocak 1905 tarihinde de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun oldu. Mustafa Kemal, Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde de zekâsı, yetenekleri ve üstün kişiliği ile kendisini arkadaşlarına ve öğretmenlerine tanıtmış, onların içten sevgi ve saygısını kazanmıştı. Askerlik derslerine büyük ilgisi yanında matematiğe, edebiyata ve güzel söz söylemeye karşı da merakı ve eğilimi vardı. Harbiye'de ve Harp Akademisi'nde, memleket ve millet davaları ile ilgilenmesi, düşüncelerini cesaretle dile getirmesi nedeniyle aydın ve devrimci bir subay olarak tanınmıştı. Devir, istibdat dönemi idi ve bu davranışları aleyhine olabilirdi; ancak çevresince gerçekten çok sevilmesi, düşüncelerinde samimî oluşu, onun herhangi bir tertibe kurban gitmesini önlemişti. Bununla beraber Harp Akademisi'nden mezun oluşunu izleyen günlerde istibdat ve padişahlık rejimi aleyhindeki düşünceleri ve durumu, şüphe çekerek kısa bir süre İstanbul'da tutuklu kaldı; sonra bir çeşit uzaklaştırma olarak 5 Şubat 1905 tarihinde Suriye bölgesine, Şam'a atandı.

Mustafa Kemal, Şam'da 5. Ordu'nun emrinde kaldığı ve kurmaylık stajını tamamladığı üç yıl içinde Suriye'nin hemen her yerini görevle dolaşmış, memleket yönetimindeki aksaklıkları, ordunun eğitim ve öğretimindeki eksiklikleri daha da yakından görmüştü. Burada 1905 yılı Ekim ayı içinde, güvendiği bazı arkadaşlarıyla gizli olarak "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurdu. Bu arkadaşlarıyla beraber Beyrut, Yafa ve Kudüs'te de

kurdukları cemiyeti genişletti. Bir ara gizli olarak Yafa'dan Mısır ve Yunanistan yoluyla Selânik'e geçerek burada da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubelerini açtı ve tekrar Yafa'ya döndü. Bölgeden uzaklaşması hükümetçe duyuldu ise de Şam'daki üstleri kendisini koruduğundan bir ceza yoluna gidilmedi. Bu sıralarda 20 Haziran 1907 tarihinde kolağası (kıdemli yüzbaşı) oldu ve Şam'daki Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'nda bir göreve getirildi.

Mustafa Kemal 13 Ekim 1907'de merkezi Manastır'da bulunan 3. Ordu Karargâhı'na atandı ve bu karargâhın Selanik'te bulunan Kurmay Şubesi'nde çalışmak üzere Selânik'e geldi. Bu sıralarda Selanik'teki "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" şubesinin kurucularını da içine almış olan "İttihat ve Terakki Cemiyeti", gizli olarak faaliyet halinde idi. Mustafa Kemal de bu cemiyete girerek hizmet görmeye başladı. Memleketin istibdat yönetiminden kurtarılması, yapılacak yenilikler onun da baş düşüncesi idi. Selânik'e gelişinden kısa bir süre sonra 22 Haziran 1908'de Üsküp-Selânik arasındaki demiryolu müfettişliği görevi de 3. Ordu Karargâhı'ndaki görevine ek olarak Mustafa Kemal'e verildi.

Bu sıralarda, Rumeli'de gizli faaliyet gösteren "İttihat ve Terakki Cemiyeti", Abdülhamit'i, 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koymaya ve kapatılan Meclis-i Mebusan'ı tekrar toplantıya çağırma zorlamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu girişimleri adım adım II. Meşrutiyet'in ilânına uzandı.

23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilân edildiği zaman Mustafa Kemal, kolağası rütbesiyle Selanik'te askerî görevini sürdürmekte, bir yandan da "İttihat ve Terakki Cemiyeti" içinde çalışarak İstanbul'daki siyasî gelişmeleri yakından izlemektedir. O, II. Meşrutiyet gibi büyük bir devrimin arkasından yapılanları kâfi görmüyor, bu fırsattan yararlanılarak memlekette daha büyük ve daha köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi gereğine inanıyordu; fakat kendisinin görüşleri, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ileri gelenlerinin görüş ve düşüncelerine uymadı. Buna rağmen fikirleriyle onları uyarmaktan da çekinmiyordu.

II. Meşrutiyet'in ilânı üzerinden henüz dokuz ay geçmişti ki İstanbul'da 13 Nisan 1909'da bu harekete karşı, gerici çevrelerce desteklenen büyük bir isyan gelişti. Mustafa Kemal, eski tarihle "31 Mart Vak'ası" olarak bilinen bu isyanı bastırmak üzere Rumeli'de oluşturulan Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanlığına getirildi ve bu ordu ile 15/16 Nisan 1909'da Selanik'ten İstanbul'a hareket etti; ancak Hareket Ordusu İstanbul yakınlarında Hadımköy'e geldiği zaman komutada değişiklik yapıldı. Selanik'ten gelen 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa komutayı ele aldı; Kurmay Başkanlığı'na da Binbaşı Enver Bey getirildi. Hareket Ordusu 24 Nisan 1909 günü İstanbul'a girdi. Mustafa Kemal de bu ordunun Kurmay Heyeti'nde görevli bulunuyordu. Hareket Ordusu'nun duruma hakim oluşundan sonra Abdülhamit tahttan indirildi, yerine Sultan Reşat getirildi. Mustafa Kemal, bu gerici olayın bastırılmasından sonra İstanbul'da çok kalmayarak 22 Mayıs 1909'da tekrar Selânik'e döndü. Bu sıralarda Selanik ve çevresinde yapılan askerî manevralarda düşünce ve görüşlerini cesaretle savunuyor, üstlerinin dikkatini çekiyordu; bir yandan da askerî eğitim konuları üzerinde telif ve tercüme eserler hazırlıyordu.

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet'ten sonra ordunun "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile yakın ilişkisinin ve siyasete karışmasının tehlikelerini sezinlemeye başlamış, bu görüşlerini 22 Eylül 1909'da Selanik'te toplanan "İttihat ve Terakki Büyük Kongresi"nde açıkça dile getirmişti. Fakat Cemiyetin önde gelenleri onun bu görüşlerini paylaşmadılar. Mustafa Kemal de kendisini Cemiyet'ten uzak tutarak doğrudan doğruya askerî vazifesine verdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmazlığı ve aralarının açılması böyle başladı.

1909 yılı sonlarında Arnavutluk'ta büyük bir isyan çıkmış, oraya gönderilen bir tümen asker isyanı batırmakta yetersiz kalmıştı. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Mayıs 1910'da Selânik'e geldi. Burada hazırlanan büyük bir kuvvetin başında olarak, kurmay kurulunda Mustafa Kemal de bulunmak üzere Arnavutluk'a hareket etti. İsyan bir ay içinde bütünüyle bastırıldı. Mustafa Kemal tekrar Selânik'e döndü.

Mustafa Kemal, Selanik'teki görevini başarı ile yürütürken 1910 yılı Eylül ayında Pikardi manevralarını izleme amacıyla Fransa'ya gönderildi. Burada Fransız ordusunu ve komutanlarını yakından tanıdı. Mustafa Kemal, 15 Ocak 1911'de 3. Ordu Karargâhı'ndaki görevinden alınarak yine Selanik'te bulunan 38. Piyade Alayı'nda komutan vekili olarak görevlendirildi. O, bu görevde de büyük başarılar gösterdi; eskiden olduğu gibi yine üstlerinin takdirini, arkadaşlarının sevgi ve saygısını kazandı. Sekiz ay kadar süren 38. Piyade Alayı Komutan Vekilliği görevinden sonra Harbiye Nazırlığı tarafından İstanbul'a çağırıldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 1911 yılı Eylül ortalarında İstanbul'a geldi ve Genelkurmay Başkanlığı'nda görevlendirildi.

29 Eylül 1911'de İtalyanların Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı ile Trablus-garp Savaşı başlamıştı. Mustafa Kemal, bu bölgede gönüllü görev almak üzere 15 Ekim 1911'de İstanbul'dan ayrıldı. Trablusgarp'a gelişini takiben bir süre Tobruk ve Derne bölgelerinde gönüllü yerel kuvvetlerin başında bulundu. Bu sıralarda 27 Kasım 1911 tarihinde rütbesi binbaşılığa yükseltildi.

1912 yılı Ekiminde Balkan Savaşı başlamıştı. Mustafa Kemal, 24 Ekim 1912'de Derne'den hareket ederek İstanbul'a geldi. 25 Kasım 1912'de Gelibolu'da bulunan Çanakkale Boğazı Kuva-yi Mürettebe Komutanlığı Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne atandı. Bu atama üzerine Gelibolu'ya geldi. Olaylar hızla gelişmiş, Selanik düşmüş, Bulgar ordusu ilerleyerek Çatalca'ya kadar gelmişti. Bu elim vaziyet kendisini çok üzdü. Bu cephede bir süre sonra Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Bu görevde iken Dimetoka* ve Edirne'nin Bulgarlar'dan geri alınışında büyük hizmetleri görüldü. Mustafa Kemal, Balkan Savaşı'nın sona erişinden kısa süre sonra, 27 Ekim 1913'de Sofya Ataşemiliterliği'ne atandı. 11 Ocak 1914 tarihinden itibaren Bükreş, Belgrat ve Çetine Ataşemiliterliklerini yürütme görevi de kendisine verildi. Sofya Ataşemiliterliklerini yürütme görevi de kendisine verildi. Sofya Ataşemiliterliği'ne atandığı sırada yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) de Sofya'da elçi olarak bulunuyordu. Mustafa Kemal, Sofya Ataşemiliterliği sırasında 1 Mart 1914 tarihinde yarbaylığa yükseltildi. 1915 yılı Ocak sonlarına kadar Sofya'da kaldı.

Mustafa Kemal daha Sofya'da iken, 1 Ağustos 1914'te Almanya'nın Rusya'ya savaş ilânı ile I. Dünya Savaşı başlamıştı. Mustafa Kemal, gelişen siyasal ve askerî olayları büyük bir dikkatle izlemekte; bir taraftan da görüş ve düşüncelerini Harbiye Nezareti'ne bildirmekte idi. Ona göre zorunlu hale gelmedikçe Osmanlı Devleti bu büyük savaşın dışında kalmalıydı. Ancak olayların hızla gelişmesi, 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'ni de ister istemez İttifak Devletleri yanında savaşa girmek zorunluğunda bıraktı. Mustafa Kemal, bu gelişmeler üzerine Başkomutanlık'tan kendisine etkin bir hizmet istedi ise de bir süre bu isteği yerine getirilmedi. Nihayet ısrarı üzerine onu, 20 Ocak 1915 tarihinde, Tekirdağ'da oluşturulacak 19. Tümen Komutanlığı'na atadılar. Mustafa Kemal, bu atama üzerine Sofya'dan ayrılarak İstanbul'a döndü; derhal yeni görev yerine hareket ederek tümenini kurdu. Bu tümen kısa süre sonra görülen lüzum üzerine, 25 Şubat 1915'te Tekirdağ'dan Maydos (Eceabat)'a nakledildi. Mustafa Kemal burada, 19. Tümen'e ilâveten 9. Tümen'in 2 Piyade Alayı ve bazı topçu birlikleri de emrine verilmek üzere Maydos Bölgesi Komutanı olarak görev yaptı.

Gelibolu Yarımadası'nda önemli olaylar oluyordu. İngiliz ve Fransız donanması, 18 Mart 1915 günü Çanakkale Boğazı'nı geçmeye girişti ise de kıyı topçusunun başarılı savunması

karşısında sonuç alamayarak ağır kayıplar verdi. Donanması ile Çanakkale Boğazı'nı geçemeyen düşman, bu defa Gelibolu Yarımadası'nı çıkarma ile zorlamaya karar verdi. Olaylar bu şekilde gelişirken, Genelkurmay Başkanlığı 24 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5. Ordu kurulmasına karar vermiş, komutanlığına da Mareşal Liman von Sanders'i atamıştı. Mareşal Liman von Sanders, muhtemel düşman saldırısına karşı kuvvetlerini üç gruba ayırarak plânını yapmış; Mustafa Kemal'in komuta ettiği kuvvetleri ordu yedeğine almıştı. Mustafa Kemal bu plân gereğince, 18 Nisan 1915 günü tümeniyle Bigalı'ya geçti.

İngiliz birlikleri, Fransız kuvvetleri ve ANZAK Kolordusu'yla beraber 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale kıyılarından ilk çıkarma hareketine başladı. Kumkale kıyılarından yapılan düşman çıkarması gelişemedi; Seddülbahir'e yapılan çıkarma kıyı topçusunun yoğun ateşi ve kuvvetlerimizin karşı saldırısıyla durduruldu. Arıburnu kıyılarından çıkarma yapan İngiliz birlikleri ve ANZAK kolordusu ise karşısında Mustafa Kemal'i buldu. Mustafa Kemal, Arıburnu kıyılarından çıkarmanın başladığını görür görmez, kuvvetleri hızla Bigalı'dan Conkbayırı'na yöneltmişti. Arıburnu'ndan Conkbayırı'na ilerleyen İngiliz kuvvetleri, o gün, Mustafa Kemal'in komuta ettiği 19. Tümen kuvvetlerinin saldırısıyla geri çekilmeye mecbur edildi.

Conkbayırı saldırısında Türk askeri görülmemiş bir inanç ve cesaretle savaşıyor, tarihin en büyük kahramanlık sahneleri sergileniyordu. Dâhi komutan, kumandanlara verdiği emre şu cümleleri de ilâve etmişti: "Ben, size saldır emretmiyorum; ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar geçebilir!"⁴

25 Nisan 1915 günü başlayan bu yoğun çıkarma, kuvvetlerimiz tarafından kıyıya kadar itilmesine rağmen düşman, 26 ve 27 Nisan 1915 günleri de çıkarma harekâtına devam etti. İlerlemek isteyen İngilizlerle yer yer şiddetli çarpışmalar oldu; ancak düşmanın her saldırısı, Türk askerinin kahramanca savunması karşısında başarısız kaldı. Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesi'ndeki bu üstün başarıları üzerine 1 Haziran 1915'te albaylığa yükseltildi. Düşman, Çanakkale'de başarı sağlayamamasına, ilerleme gösterememesine rağmen, yine de yeni bir çıkarma yapmada kararlıydı. Düşünülen çıkarmanın gerçekleşebilmesi için, her şeyden önce ilk direnç hatlarını oluşturan Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'deki Türk kuvvetlerinin yerlerinden sökülmesi gerekiyordu. İngilizler bu amaçla 6 Ağustos 1915 günü Arıburnu'ndan, 7 Ağustos 1915 günü de Anafartalar koyundan desteklenmiş kuvvetlerle yeniden topçu ateşiyle saldırıya geçtiler. Bu kuvvetlerle Mustafa Kemal komutasındaki 19. Tümen kuvvetleri arasında gündüz ve gece şiddetli çarpışmalar oldu. Düşman saldırısının geniş bir cepheye yayılma eğilimi göstermesiyle durum kritikleşti. Bunun üzerine 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders'in emri ile komuta değişikliği yapılarak, "Anafartalar Grubu Komutanlığı"na 8 Ağustos 1915 gecesi Albay Mustafa Kemal getirildi. O gece yarısı komutayı ele alan Mustafa Kemal, beklemeksizin 9 Ağustos 1915 sabahı yaptığı saldırı ile ilerleyen İngiliz kuvvetlerini tekrar çıkarma yaptıkları kıyılara itti. Aynı günün akşamı Conkbayırı bölgesine geçerek buradaki kuvvetleri de 10 Ağustos 1915 sabahı saldırıya geçirdi; baskın şeklinde geliştirilen bu saldırı ve süngü savaşları sonucu düşman dört saat içinde Conkbayırı'ndan tamamen atıldı. Böylece Anafartalar bölgesine tam anlamıyla Türkler hâkim olmuştu.

Mustafa Kemal, 25 Nisan 1915 saldırısında olduğu gibi 9 ve 10 Ağustos saldırılarında da bizzat ateş hattında bulunmuş, ateş hattından emirler vermiş, bu davranışı beraber savaştığı subay ve erler için ifadesi imkânsız cesaret kaynağı olmuştu. Conkbayırı'nda kalbini hedef alan bir şarapnel parçasının göğüs cebindeki saate çarpıp geri dönmesi sonucu kesin bir ölümden kurtuldu. Bu savaşlar sırasında gösterdiği kahramanlık, kararlılık ve yüksek komuta yeteneği, kendisine memleket içinde ve dışında büyük ün sağladı. Artık o, "Anafartalar Kahramanı" olarak anılıyordu.

Aylarca süren çıkarma ve savaşlar sonucu ilerleme sağlayamayan İngilizler, 1915 yılı Aralık sonunda yandaşlarıyla beraber Çanakkale'den çekildiler. Düşmanların Çanakkale Boğazı'nı geçememesi, İstanbul'un işgalini önlemiş; İngilizlerin, Marmara ve Karadeniz üzerinden müttefikleri Rusya ile bağlantı kurma hayallerini söndürmüştü. Bütün bu olaylar, bir anlamda I. Dünya Savaşı'nın akışını da etkiliyor, dünya tarihinin yönünü değiştiriyordu. Bu savaşlarda İngilizler insan, araç ve gereç yönünden Türklerden şüphesiz ki çok fazla idi; ancak onların unuttukları nokta, Türk askerinin atadan gelen kahramanlığı ve bu kahramanlığı yönlendiren Mustafa Kemal faktörü idi.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşları'nın eski şiddetini kaybettiği 1915 yılının son aylarında, yapacağımız son bir saldırıyla düşmanı tutunduğu kıyılardan da sökerek onu tam mağlûp duruma düşürmek görüşünde idi. Ancak bu teklifi, 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders tarafından, düşmanın da kıyıdan yapacağı topçu ateşinin ağır kayıplar verdirebileceği endişesiyle benimsenmedi. Artık bu cephede yapacak bir şey kalmamıştı. Mustafa Kemal, 9 Aralık 1915'te "Anafartalar Grubu Komutanlığı"nı, Fevzi (Çakmak) Paşa'ya bırakıp izinli olarak Çanakkale'den ayrıldı; İstanbul'a döndü. Mustafa Kemal, 16 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı ve bu atama üzerine Edirne'ye geldi. Kısa süre sonra bu Kolordu Karargâhı'nın -Başkomutanlık Vekâleti'nce- Diyarbakır'a kaydırılma ve Doğu Cephesi'nde aynı isimle yeni bir kolordu kurulması kararı üzerine, Mustafa Kemal bu kolorduya komutan olarak atandı. 27 Mart 1916'da Diyarbakır'a gelerek komutayı ele aldı. 1 Nisan 1916'da rütbesi generalliğe yükseltildi. Diyarbakır'a gelişini takiben kısa bir hazırlıktan sonra 2 Ağustos 1916 sabahı emrindeki kuvvetleri Bitlis ve Muş yönünde saldırıya geçirdi; Ruslarla iki tümenimiz arasında saldırı ve karşı saldırı şeklinde şiddetli çarpışmalar oldu. Nihayet 7 Ağustos 1916 günü Muş, 8 Ağustos 1916 günü de Bitlis, kuvvetlerimiz tarafından düşman işgalinden kurtarıldı. (Muş, ne yazık ki 25 Ağustos 1916'da tekrar Rusların eline düşmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanlığı sırasında, 30 Nisan 1917'de Muş'u ikinci defa Rus işgalinden kurtardı.)

Doğu Cephesi'nde 16. Kolordu Komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa, 12 Aralık 1916'da -Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olarak bir süre İstanbul'a gitmesi üzerine- vekâleten 2. Ordu Komutanlığı'na atandı. Karargâhı Diyarbakır'da olan bu ordunun Kurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey'di. Mustafa Kemal Paşa'nın, İnönü ile yakından tanışması, emir-komuta zinciri içinde çalışması bu tarihlere rastladı.

Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Komutanlığı'na atanması üzerine Şam'a giderek Sina Cephesi'ni denetlediyse de kısa bir süre sonra bu komutanlığın kaldırılması üzerine -Ahmet İzzet Paşa'nın yerine- 2. Ordu Komutan Vekilliği'ne atandı. Tekrar Diyarbakır'a dönen Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1917'de asaleten 2. Ordu Komutanlığı'na getirildi. Fakat bu görevde de çok kalmayarak 5 Temmuz 1917 tarihinde, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na bağlı olarak Halep'te kurulması kararlaştırılan 7. Ordu Komutanlığı'na getirildi. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mareşal Falkenhayn yürütmekte idi. Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos 1917 günü Halep'e gelerek göreve başladı. Fakat, bir süre sonra Mareşal Falkenhayn ile aralarında askerî görüşler ve uygulanacak harekât bakımından anlaşmazlık çıktı; bu anlaşmazlık sonucu Mustafa Kemal Paşa, 6 Ekim 1917'de 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa etti. Kendisine tekrar Diyarbakır'daki eski görevi teklif edildi ise de kabul etmedi ve izinli olarak İstanbul'a geldi. 7 Kasım 1917'de İstanbul'da Genel Karargâh'ta görevlendirildi. Ancak, kısa süre sonra Veliâht Vahdettin Efendi'nin maiyetinde Alman Umumî Karargâhı'nı ve Alman cephelerini ziyaret etmek üzere Almanya seyahatine katıldı. 15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918 arasını kapsayan bu seyahat sırasında Mustafa Kemal, Alman askerî çevrelerinde incelemeler yaparak, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve dönemin tanınmış komutanlarıyla görüştü.

Onlara -hoşlanmasalar da- I. Dünya Savaşı'nın olası sonuçları hakkındaki görüşlerini açıkça ve belirgin şekilde anlatıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 20 gün süren Almanya seyahatinden İstanbul'a döndükten bir süre sonra böbrek rahatsızlığı nedeniyle Viyana ve Karlsbad'a giderek tedavi gördü. 13 Mayıs 1918 - 4 Ağustos 1918 arasını kapsayan bu seyahat dönüşü, Mareşal Falkenhayn'ın yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na getirilmiş olan Mareşal Liman von Sanders'in emrindeki 7. Ordu'ya, 7 Ağustos 1918'de tekrar komutan oldu ve 26 Ağustos 1918 günü Halep'e geldi. Mustafa Kemal Paşa, bu cephede İngilizlere karşı başarılı savunma savaşları yaptı. Takviyeli İngiliz kuvvetleri karşısında, O'nun üstün yönetimi ile bu bölgedeki Türk ordusu dağılmaktan kurtarılmış, büyük bir düzen içinde Halep'e kadar çekilme başarısını göstermişti. Fakat, I. Dünya Savaşı Almanya ve yandaşları aleyhine geliyordu. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan savaştan çekilmiş, 4 Ekim 1918'de Almanya, 5 Ekim 1918'de de Avusturya-Macaristan ateşkes istemişti. İstanbul'da Talât Paşa Kabinesi istifa etmiş, yeni kabineyi 14 Ekim 1918 günü Ahmet İzzet Paşa kurmuştu. Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa yetkili makamlara, askerî ve siyasî önerilerine devam etti ise de yine kabul ettiremedi. Nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde de Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekildi.

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imza edildiği gün, Mareşal Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atandı ise de artık yapacak bir şey kalmamıştı. 7 Kasım 1918'de bu grup komutanlığının da Padişah iradesiyle kaldırılması ve kendisinin Harbiye Nezareti emrine verilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a geldi. Artık Türkiye, ateşkes şartlarını yaşıyordu.

Memleket ve milletin içinde bulunduğu şartlar ağır idi. Büyük bir savaş sonunda, mağlûp bir devlet olarak 30 Ekim 1918'de "Mondros Ateşkes Antlaşması" adı verilen şartları ağır bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşma şartlarına dayanılarak memleketin birçok bölgesi galip devletlerce işgal edilmiş, ordumuz dağıtılmış, bütün silâh ve cephane galip devletlerin emrine verilmişti. Osmanlı memleketleri tamamen parçalandığı gibi, Türk'ün ana yurdu Anadolu da galip devletler arasında bölüştürülüyordu. İtalyanlar Antalya'ya çıkmıştı. İskenderun, Adana, Mersin, Antep, Maraş, Urfa işgal altında idi. Kars'ta İngilizler yönetimi ele almıştı. Trakya işgal altında idi. Düşman donanması İstanbul sularında demirlemişti. Çanakkale ve İstanbul Boğazları tutulmuştu. İstanbul ve İstanbul Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin baskı ve kontrolü altında idi. Padişah ve hükümet, düşmanlara âlet olmuş, âciz ve şaşkın bir vaziyette sadece kendileri için güven ve kurtuluş yolu aramakta idiler. Anadolu'nun hemen her şehrinde yabancı subaylar dolaşıyor, İtilâf Devletleri temsilcisi sıfatıyla direktifler veriyorlardı. Yunanlılar da İzmir'i işgal hazırlıklarıyla meşguldü; bu yolda büyük çaba harcıyorlar, İtilâf Devletleri'ni iknaya çalışıyorlardı. Nihayet 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktılar.

Olayların bu şekilde gelişeceğini Mustafa Kemal, önceden sezinlemişti. Nitekim Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan 5 gün sonra, 5 Kasım 1918'den itibaren Harbiye Nezareti'nden - Ateşkes Antlaşması gereğince- ordulara terhis emirleri gelmeğe başladı. Atatürk, 5 Kasım 1918 günü Adana'dan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya ilk uyarı telgrafını çekti: "Ciddî olarak arz ederim ki gereken önlemleri almadıkça orduyu terhis etmeyiniz! Şayet orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak düşman tutkularının önüne geçmeğe imkân kalmayacaktır."⁵ Sadrazam'a yapılan bu uyarı, her şey bitti zannedilen bir zamanda da Atatürk'te kurtuluş ümidinin sönmediğini, pek çoklarını saran karamsarlık ve umutsuzluğa asla kapılmadığını gösterir.

Fakat acıdır ki, Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan bütün bu haklı itirazlar etkisiz kalır ve ordunun terhisine hızla devam edilir. Çünkü genel kanı, İtilâf Devletleri ile herhangi bir mücadeleye giremeyeceğimiz, böyle bir mücadelenin aleyhimize sonuçlanacağı idi. O halde İtilâf Devletleri'ni gücendirmeyecek, Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarını yerine getirecektik. İstanbul Hükümeti'nin görüşü ve davranışı bu idi.

Padişah ve hükümetindeki bu umutsuzluğa rağmen, milletimiz, haksız işgal ve istilâlara karşı kendini savunma yolunda her çabayı gösteriyor; memleketin çeşitli yörelerinde düşmanla yerel kuvvetler arasında çarpışmalar oluyordu. Diğer taraftan, saldırgan düşmana karşı koymak ve kurtuluş çareleri aramak üzere Anadolu'da yer yer millî örgütler oluşuyordu. Ancak bütün bu kuruluşlar, ayrı ayrı çalışmaları sebebiyle istenilen ölçüde etkili olamıyorlar, bütün memleketi kapsayan bir hareket ve birlik gösteremiyorlardı.

Ateşkes dönemi Türkiye'si, aklın alamayacağı derecede karışık bir Türkiye'dir. Bölgesel direnme hareketlerine öncülük eden Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk, Redd-i İlhak gibi millî cemiyetlerin yanı sıra, özellikle İstanbul'da -güya kurtuluş çareleri arayan- birçok cemiyet kurulmuştu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti, Cemiyet-i Akvam Müzaheret Cemiyeti bunların başlıcalarıdır. Kurtuluş çareleri değişti. Bir kısmı İngilizlerin, bir kısmı Fransızların himayesini istiyordu, bir kısmı Amerikan mandasını öneriyordu. Bir kısım kimseler de padişah ve halife için egemenlik hakkı tanınabilecek küçük bir bölgede Osmanlı Devleti'ni sembolik olarak yaşatma düşüncesinde idiler. Memleketin içinde bulunduğu ağır durumdan yararlanma çareleri arayan bazı bölücü cemiyetler de vatan toprakları üzerinde millî birliği parçalayıcı faaliyetlere girişmişlerdi.

Bu durum karşısında ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi? Tarih kültürü çok geniş olan ve tarihten sonuç çıkarmasını çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, gerçek kararı sezmekte gecikmedi. Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı; o da "Millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!"⁶ Mustafa Kemal Paşa'ya göre önemli olan "Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıydı. Ne kadar zengin ve refah içinde olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, uygar insanlık karşısında uşak olmak durumundan yüksek bir muameleye lâyık görülemezdi. Yabancı bir milletin himaye ve efendiliğini kabul etmek, insanlık niteliklerinden yoksunluğu, acizlik ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildi. Halbuki Türk'ün onur ve gururu çok yüksek ve büyüktü. Böyle bir millet tutsak yaşamaktansa mahvolsun daha iyiydi. Öyleyse Millî Mücadele'nin parolası 'Ya bağımsızlık ya ölüm!' olacaktı."⁷

Artık Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele bayrağını açmak gerekiyordu. İşte bu sıralarda, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla, kendisine Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliği⁸ teklif edildi. Mustafa Kemal Paşa, kendisine geniş yetkiler tanıyan bu görevi kabul etti.

16 Mayıs 1919 günü Bandırma vapuru ile İstanbul'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastı. Kendisinin Anadolu'ya gönderiliş gerekçesi, "Samsun ve çevresindeki asayişsizliği yerinde görüp incelemek ve önlem almak"tan ibaretti. Hükümete verilen İngiliz raporlarında, bu bölgede Türklerin, Rumlara karşı gerillâ hareketine giriştikleri ve asayişi bozdukları bildirilmekte ise de gerçek durum, bunun tam tersi idi. Çünkü, ateşkesle beraber bu bölgede, Pontus Rum Devleti kurma amacına yönelik geniş bir Rum faaliyeti başlamıştı. Baskı gören Rumlar değil, Türklerdi. İstanbul Rum Patrikhanesi'nden idare edilen Mavri Mira Cemiyeti bu bölgede kurduğu çeteler aracılığıyla Türk köylerini basıyor, katliamlar yapıyor, yerli halkı yıldırma istiyordu. Bu girişimlere karşı vatansever Türkler de karşı çeteler oluşturmuşlar, bölge Rumları ile mücadeleye başlamışlardı. Bütün bu gerçeklere rağmen, Mustafa Kemal

Paşa'ya verilen talimat gereğince bölge Türklerinin direnmeleri önlenecekti. Mustafa Kemal Paşa, görevi kabul için ordu müfettişliği sıfatı ve geniş yetkiler istedi; İstanbul Hükümeti bu istekleri kabul etti.

Saray ve İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi, kendilerinin gösterdiği doğrultuda yapacağını zannetmişti. Oysaki Mustafa Kemal'in düşünceleri tamamen başka idi. Ama önerilen bu görev, kuşkuları çekmeksizin Anadolu'ya geçmek için değerlendirilmesi gereken bir fırsattı. Kendisine verilen yetkileri de, geri alınincaya kadar milletin çıkarları için kullanmak vicdanî bir davranış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce, başta sadrazam olmak üzere kabine üyelerinin büyük bir bölümü ile ve en sonunda da Padişah'la görüşmüştü. Fakat, bu kişilerin hiçbirinde memleketi içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtaracak bir enerji, bir ümit ışığı görmemişti. İstanbul Hükümeti'nin ve Padişah'ın davranışlarında, İtilâf Devletleri'ni gücendirmemek görüşünün ağır ezikliğini hissetti. Oysaki, millî kurtuluşu gerçekleştirmek için yabancıların kararlarına uymak değil, karşı koymak lâzımdı. İşte Anadolu'ya bu amaçla gidiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılırken yakın arkadaşlarına söylediği şu sözler bu bakımdan büyük önem taşımaktadır: "Düşman süngüsü altında millî birlik olamaz! Ancak hür vatan topraklarında memleketin bağımsızlığı ve milletin özgürlüğü için çalışılabilir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum".⁹

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçer geçmez plânını uygulamaya başladı. 21 Mayıs 1919'da Samsun'dan, Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir'e çektiği telgrafta bu davranışını şöyle belirtiyordu: "Genel durumumuzun aldığı tehlikeli şekilden pek üzgünüm. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdanî görevi yakından beraber çalışma ile en iyi yerine getirmek mümkün olacağı inancı ile bu son memuriyeti kabul ettim."¹⁰

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan 2 gün sonra, 21 Mayıs 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'na Samsun ve çevresindeki asayişsizliğin sebeplerini açıklayan -ne İstanbul Hükümeti'nin ne de İtilâf Devletleri temsilcilerinin hoşlandığı- şu telgrafi çekti: "Rumlar bu bölgede, Pontus Hükümeti kurma gibi bir safsata etrafında toplanmış ve Rum çeteleri hemen tamamıyla siyasî bir şekle dönüşmüştür."¹¹ 22 Mayıs 1919'da Samsun'dan Sadaret'e gönderdiği raporu da şu cümle ile noktaladı: "Millet birlik olup egemenlik esasını, Türklük duygusunu hedef almıştır."¹² Bu anlamlı ifadede Anadolu'da beliren Millî Mücadele kararlılığını sezmemek mümkün değildir. İşte bu raporlar İstanbul'a geldikten sonradır ki İtilâf Devletleri temsilcileri İstanbul Hükümeti'nden sordu: "Tanınmış bir Türk generalinin Anadolu'da ne işi vardır?" Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, Anadolu'ya gönderdiği müfettişi geri çağırma girişimlerine başladı.

Artık Anadolu'da başlayan Millî Mücadele liderini bulmuş, dağınık ve bölgesel direnişler bir bayrak altında toplanmaya başlamıştı. Bunun ilk örneğini 22 Haziran 1919'da Mustafa Kemal imzasıyla Amasya'dan bütün memlekete duyurulan bir genelgede görüyoruz. Bu genelgede kutsal bir ses iştiliyordu: "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Milletin bağımsızlığını yine milletin gayreti ve kararı kurtaracaktır."¹³ Bu cümleler, Millî Mücadele'nin örgütlü olarak fiilen başladığının onun imzası ile bütün dünyaya ilânı idi. Bu genelge diğer bir maddesiyle, beliren millî tehlike karşısında izlenecek ilk yolu da belirtiyordu: "Her ilden seçilecek milletin güvenini kazanmış delegelerle, Anadolu'nun en emin yeri olan Sivas'ta derhal bir millî kongre toplanacaktır."¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi adıyla ünlü bu genelgesini bütün memlekete duyurduktan sonra, Erzurum'a geçmek üzere 27 Haziran 1919'da halkın sevinç gösterileri arasında Sivas'a geldi. Şehirde kaldığı süre içinde, Erzurum Kongresi'ni takiben Sivas'ta yapılacak kongre için ilgililere gerekli direktifleri vererek Erzurum'a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a geldi. Kendisi der ki: "Benim Erzurum'a gelişim, bütün milletin ateşten bir çember içine alınmış olduğu bir zamana tesadüf etti. Bütün millet bu çemberin içinden nasıl çıkılacağını düşünmekte idi."¹⁵ Ilıca önlerinde Erzurumlular tarafından coşkulu şekilde karşılandığı zaman, Çukurova'da muhacir olarak bulunup Erzurum'a dönen ihtiyar Mevlût Ağa ile aralarında geçen konuşma, bu ateşten çember içinden mutlaka çıkılması gerektiği fikrini Atatürk'te daha da perçinlendi. İhtiyar, fakat dinç Mevlût Ağa'ya Mustafa Kemal Paşa sordu:

-Çukurova gibi verimli bir memleketten niye döndün? Yoksa geçinemedin mi?

Mevlût Ağa derhal cevap verdi:

-Hayır Paşam, geçimimiz çok rahattı. Son günlerde işittim ki İstanbul'daki ırzıkırıklar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu namertler kimin malını kime veriyorlar?

Bu sözler, milletle beraber, millet için çalışmak üzere Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırmış, gözlerini yaşartmıştı. Etrafındakilere döndü ve: "Bu milletle neler yapılmaz!" dedi.¹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelişinden 5 gün sonra, 8/9 Temmuz 1919'da "Sine-i millette bir ferd-i mücahit olarak çalışmak üzere" çok sevdiği askerlik mesleğinden ve görevinden istifa etti. Artık O, bir millet bireyi olarak, milletten kuvvet ve ilham alarak tarihî görevine devam ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifasını takiben Erzurumluların isteği üzerine Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şu-besi'nin Yürütme Kurulu Başkanlığı'na getirildi. Söz konusu cemiyet o günlerde, daha evvelce alınan bir karar gereğince doğu illerini kapsayan bir kongrenin hazırlıkları içinde idi. Mustafa Kemal'in Yürütme Kurulu Başkanı olarak bu kongreye katılması mümkündü; fakat o, bu kongreye özellikle Erzurum'dan üye olarak katılmak istiyordu. Ne çare ki Erzurum üyeleri evvelce seçilmişti; ama buna da bir çözüm bulundu. Erzurum'un iki değerli evlâdı Kâzım Yurdalan ve Cevat Dursunoğlu, Erzurum üyeliğinden istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bıraktılar. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye girişi, onun istediği şekilde sağlanmış oldu.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da eski bir ilkokul salonunda 62 delegenin katılımıyla toplanmıştı. Kongreyi geçici başkan olarak Erzurum delegelerinden Hoca Raif Efendi açmış, delegelerin isim okunarak yoklaması yapıldıktan sonra başkanlık seçimine geçilmişti. Yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Erzurum Kongresi, bir kurucu meclis gibi çalışarak 14 gün devam etti ve 7 Ağustos 1919 günü bir bildirge yayımlayarak çalışmalarına son verdi.

Millî Mücadele'ye bayrak olan bu kongrenin, Erzurum'da toplanışı bir tesadüfün eseri değildi; Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra savunma bilincinin en keskin bir şekilde meydana çıktığı bölgelerden biri Erzurum idi. Zira Ateşkes hükümlerine göre, asırlarca şehit kanıyla sulanmış Erzurum topraklarını da içine almak üzere bir Ermenistan kurulması isteniyordu. Bu durum, bölgedeki millî birlik ve karşı koyma bilincini daha da bileyledi. Ayrıca Doğu Karadeniz il ve ilçelerini temsil etmek üzere Kongre'ye 17 delege ile katılan Trabzon'da da Pontus tehlikesi vardı. Bölge Rumları, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan faydalanarak Doğu Karadeniz şehirlerini kapsayacak bir Pontus Rum Devleti kurma hayali içindeydiler. Bu bakımdan Doğu Anadolu şehirleri ile tehlike müşterekti.

Erzurum Kongresi güç şartlar altında toplanıyordu. Çünkü, bazı illerde kongre üyelerinin gerek seçiminde, gerekse seçilenlerin kongreye gönderilmesinde büyük güçlükler çıkarılıyordu. Mülkî âmirlerin bir kısmı, İstanbul Hükümeti'nin baskısı ile delegeleri

korkutuyorlar, yola çıkmalarını engelliyorlar, hatta bazı iller kesin olarak delege göndermemekte direniyorlardı. Elaziz, Diyarbakır ve Mardin illerinden seçilen üyeler, valilik baskısı sebebiyle yola çıkmaktan alıkonulmuşlar, dolayısıyla kongreye katılamamışlardı. Bu nedenle kongrenin toplanabilmesi için Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin gayretleri yanında Mustafa Kemal Paşa tarafından da ciddî girişimlerde bulunmak gerekti. İllerin her birine açık telgraflar gönderilmekle beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, komutanlara gerektiği şekilde duyuru yapıldı. Nihayet yeteri kadar temsilci getirilip kongrenin toplanması sağlandı.

İşte bu şartların oluşturduğu hava içinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresi, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin beraber hazırladığı bir kongre idi; o günkü idarî bölüntüde Trabzon'un kapsadığı Doğu Karadeniz il ve ilçelerinden 17, Erzurum'un kapsadığı il ve ilçelerden 25, Sivas'ın kapsadığı il ve ilçelerden 14, Bitlis'ten 4 ve Van'dan 2 delegenin katılımıyla toplam 62 üye ile toplanmıştı. Bugünkü idarî bölüntü göz önüne alındığı taktirde üye seçimi, 30'a yakın Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz illerini ve bunların ilçelerini kapsamaktadır.

Erzurum Kongresi'nin toplanışı ve çalışmalarına başlamasıyla İstanbul'da Saray ve Hükümet tarafından, Anadolu'da yükselen bu kurtuluş sesini boğmak için yoğun bir faaliyet başlatıldı. Ajanslarla Mustafa Kemal'in devlete başkaldıran bir asî olduğu, Erzurum Kongresi'nin kanunsuz toplandığı ilân edildi. Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak için her türlü önleme başvuruldu. İstanbul Hükümeti, Erzurum Kongresi'nin dağıtılmasını, kongre'ye katılanların yakalanarak İstanbul Divan-ı Harbi'ne gönderilmelerini emretti ise de millet bireylerini saran millî hava içinde hiçbir makam bu emri yerine getirmeye cesaret edemedi.

İşte bu derece güç şartlar içinde, gerçek bir vatan aşkıyla her türlü tehlikeyi göze alarak toplanan Erzurum Kongresi, Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk temelleri bu kongrede atılmış, alınan tarihî kararlar Millî Mücadele'nin temel kurallarını oluşturmuştu. Erzurum Kongresi kararları şu şekilde özetlenebilir:

1- Doğu illeri ile Trabzon ve Canik (Samsun) sancağı hiçbir sebep ve bahane ile Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.

Bu demekti ki, ne doğu illeri Ermenistan sevdasıyla ne Karadeniz illeri Pontus hulyasıyla anavatandan ayrılamayacaktır. Bu karar, vatani ve milleti bölmek isteyenlere karşı ilk esaslı uyarıydı.

2- Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı, millet birlik olarak kendisine savunacak ve karşı koyacaktır.

Bu madde ile milletin, her türlü işgal ve müdahaleyi kesin olarak reddettiği, birlik halinde direneceği bildiriliyordu. Vatan topraklarına yönelik hiçbir işgal ve müdahale, karşılıksız kalmayacaktı. Millet, işgali birlik halinde püskürtmeye kararlıydı.

3-Vatanın ve bağımsızlığın korunmasına ve güvence altına alınmasına İstanbul Hükümeti'nin gücü yetmediği takdirde, gayeyi temin için Anadolu'da geçici bir hükümet kurulacaktır.

İstanbul Hükümeti'nin hali ve tutumu belliydi; güçsüz ve beceriksizdi. Memleketi Mondros Ateşkes Antlaşması ile galip devletlere teslim etmişti. Ülkeyi uçurumun kenarından ancak ve ancak millî iradeye dayanan bir hükümet kurtarabilirdi; bu mutlaka gerçekleştirilecekti. Erzurum Kongresi, bir anlamda bu amaca yönelik ilk adımdı.

4- Kuva-yi Milliye'yi etken ve irade-i milliyeyi egemen kılmak esastır.

Kuva-yi Milliye'den amaçlanan millî kuvvetler, milletin bağrından çıkacak millî bir ordu idi. Bu ordu, milletin kutsal amacı uğrunda, milletin arzu ve eğilimleri yönünde mutlaka zafere ulaşacaktı. Millî iradeyi hâkim kılmak aynı zamanda demokratik bir esastı. Bu esasta cumhuriyet rejiminin ilk kıvılcımlarını sezmek mümkün değildi.

5- Hristiyan azınlıklara siyasî egemenlik ve sosyal dengemizi bozan imtiyazlar verilemez.

Memleketteki azınlıklar, yer yer siyasal egemenlik davasına kalkışmıştı. Memleket bütünlüğünü bozucu, vatani parçalayıcı bu gibi davranışlara olanak verilmeyecekti. Azınlıklara sosyal dengemizi bozan ekonomik, hukuksal ve kültürel -her ne çeşit olursa olsun- ayrıcalıklar ve üstünlükler tanınmayacaktı.

6- Manda ve himaye kabul olunamaz.

Türk milleti her şeyi göze alarak bağımsızlığı için silâha sarılmıştı. Hiç kimseden lütuf ve yardım beklemiyordu; yabancı devletlerden merhamet istemiyordu. Her ne pahasına olursa olsun bağımsızlık mutlaka gerçekleşecekti. Parola, "Ya bağımsızlık ya ölüm!" idi. 7- Millî Meclis'in derhal toplanmasına ve hükümet işlerinin meclisin denetimi altında yürütülmesine çalışılacaktır.

İtilâf Devletleri'nin baskısı ve padişah fermanı ile kapatılmış olan Millet Meclisi derhal toplanmalı, hükümetin millet ve memleketin alın yazısıyla ilgili vereceği her türlü karar Millet Meclisinin denetiminden geçirilmeliydi. Hükümet kararları ancak bu şekilde geçerli olacaktı.

8- Milletimiz insanî ve çağdaş amaçları kutlar; teknolojik, sınaî ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder.

Bu cümle ile Türk milletin yeniliklere açık ruhu belirtiliyordu. Denilmek isteniyordu ki, Türk milleti insanî ve uygar amaçların değerini bilen ve kavrayan bir millettir. Nitekim Atatürk milletin çehresini değiştiren büyük devrimlere başladığı zaman: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı milletimizi her bakımdan uygar bir toplum haline getirmektir. Devrimlerimizin temel ilkesi budur."¹⁷ diyecekti. Kararda geçen "Milletimiz teknolojik, sınaî ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder" ifadesinde açıkça, harap bir memleketi bayındır hale getirmek için gelecekte gerçekleştirilecek kalkınma atılımlarına işaret edilmekte idi.

9- Vatanın karşılaştığı acılarla ve aynı amaçla millî vicdandan doğan cemiyetlerin birleşmesinden oluşan örgüt, "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" unvanıyla isimlendirilmiştir.

Bu madde ile gerek Trabzon'da ve gerekse Doğu bölgesinde faaliyet gösteren millî cemiyetler, aynı çatı altında, "Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştiriliyordu.

10- Kongre tarafından seçimle bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur.

Bu madde ile, kongre kararlarını yürütmek ve kongre sonu yapılacak işlerde Erzurum Kongresi'ni temsil etmek üzere "Heyet-i Temsiliye" unvanıyla bir kurul oluşturuluyordu.

Erzurum Kongresi bu tarihî kararlarıyla bölgesel bir kongre olmaktan çıkmış, kendisinden sonra gelişecek tüm olayları büyük ölçüde etkilemişti. Zira Sivas Kongresi kararları,

Erzurum Kongresi kararlarına dayandı. Misak-ı Millî'nin esasında Erzurum Kongresi kararları yer aldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanış gerekçesi, Erzurum Kongresi kararlarına oturtuldu. Mudanya ve Lozan Antlaşmaları'nın bağımsızlığı savunan ruhu, ilhamını Erzurum Kongresi kararlarından aldı. Cumhuriyet rejiminin ruhu, millî iradeyi egemen kılmak esasında toplandı. Ve nihayet "Milletimiz insanî ve çağdaş amaçları kutlar" cümlesiyle Atatürk devrimlerinin ilk kıvılcımları, Erzurum Kongresi'nde parıldadı. Sonuçları bakımından bu derece önem taşıyan Erzurum Kongresi için Mustafa Kemal Paşa, kapanış konuşmasında "Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir." ifadesini kullandı.

Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919 günü -kendisi adına bütün yetkileri kullanacak- 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçerek çalışmalarına son verdi. Şimdi Heyet-i Temsiliye'yi ve onun başkanını büyük bir görev bekliyordu; Erzurum Kongresi'nde parlayan kıvılcımı söndürmemek, Sivas'ta onu meş'ale haline getirerek millî kurtuluşa daha emin adımlarla yürünmesini sağlamak! Bu sebeptir ki, doğu illerinin mukadderatı için toplanan Erzurum Kongresi'ni, memleketin bütününü ilgilendiren Sivas Kongresi'ne bağlayarak Millî Mücadele'ye memleket yüzeyinde genişlik kazandırmak Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı oldu.

Sivas Kongresi'ne hazırlık günlerinde de memleketin içinde bulunduğu ağır ateşkes şartları bütün acılığı ile devam ediyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın milletimiz aleyhine haksız ve insafsız bir şekilde uygulanması, İzmir'e çıkmış olan Yunanlıların İtilâf Devletleri'nden aldığı cesaretle Anadolu'nun içine doğru ilerlemesi, çeşitli şehirlerimizin işgali Sivas Kongresi günlerinde de birbirini izledi. İşte böyle bir hava içinde Mustafa Kemal Paşa, bir kısım Heyet-i Temsiliye üyeleriyle beraber Sivas Kongresi'ne katılmak üzere 2 Eylül 1919'da Erzurum'dan Sivas'a geldi. Sivas, Millî Mücadele liderini emsalsiz sevgi gösterileri ve coşkun bir sevinçle karşıladı.

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 günü, o zaman lise olarak kullanılan büyük bir binanın salonunda, 38 delegenin katılımı ile toplandı. İlk oturumda yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa, başkan seçildi. Kongre 8 gün devam etti ve 11 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye seçimini takiben bir bildirme yayımlayarak çalışmalarına son verdi.

Erzurum Kongresi'nden sonra bütün memleketi temsil eden böylesine önemli bir kongrenin Sivas'ta toplanışı, özellikle şehrin stratejik durumu ile ilgili idi. Anadolu'nun ortasında yer alan bu şehrimiz, ateşkes şartları gereğince İtilâf Devletleri'ni temsilen bazı subaylar bulunmasına rağmen işgal altında değildi. Sivas, ulaşım bakımından Anadolu yollarının birleştiği bir kavşak durumunda idi: o günkü imkânların elverdiği ölçüde çeşitli Anadolu şehirlerine şu veya bu şekilde bağlanabiliyordu. Bütün bu avantajlar yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesi, şehirde oldukça iyi örgütlenmişti.

Memleketin içinde bulunduğu ağır şartlar altında gerçekleşen Sivas Kongresi, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine toplanmış bir millî kongredir. Kongre'nin 38 üyesinden 32'sini Batı ve Orta Anadolu illerinden gelen üyeler, 6'sını Heyet-i Temsiliye üyeleri oluşturmuştu. Böylece Batı ve Orta Anadolu illerinden seçilen delegelerle Doğu illerini temsilen gelen Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'ne memleket çapında bir genişlik ve bütünlük kazandırdı.

Tarihî bir gerçek olarak belirtmek gerekir ki, Sivas Kongresi'nin toplanışı sırasında da - Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi- İstanbul Hükümeti ve ona bağlı bazı idareciler büyük engeller çıkardılar. Bu nedenle Ankara ve diğer bazı şehirlerimizden valilik baskısı ile delege seçilemedi; bazı vilâyetlerden seçilen delegeler de aynı baskı nedeniyle yola çıkmaktan alıkonuldu, sonuçta kongreye katılamadı. Sivas Kongresi'nin toplanmaması için

Sivas'ta bulunan Fransız Jandarma Müfettişi Br no da baskı yaptı. Vali ReŐit Paşa ile görüŐerek böyle bir kongre gerçekleŐtiĐi takdirde Sivas'ın işgal edileceğini ve kongrenin dağıtılacağını bildirdi. İngilizler de Samsun  zerinden Sivas'ı işgal edecekleri tehdidinde bulundular. Fakat, Mustafa Kemal'in her güçlüğü aŐan kararlılığı önünde bütün bu korkutmalar sonuçsuz kaldı.

İstanbul H k meti Erzurum Kongresi sırasında yaptığı gibi, Sivas Kongresi günlerinde de bütün gücüyle Mustafa Kemal'i tutuklamaya çalıŐmıŐtı. Anadolu'nun hemen her valisine çekilen telgraflarla, Mustafa Kemal'in ne pahasına olursa olsun tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Bunu gerçekleştirmek üzere valiliklere, mutasarrıflıklara yeni atamalar yapıldı. Fakat hiçbir yönetici, őahlanan millî irade ve millî hava içinde İstanbul H k meti'nin isteklerini yerine getirmek cesaretini gösteremedi.

Sivas Kongresi'nin önemli bir özelliği de, delegelerin vatanın kurtuluşu ve milletin mutluluğundan başka hiçbir kiŐisel amaç izlemeyeceklerine, mevcut siyasal partilerden hiçbirinin amaçlarına hizmet etmeyeceklerine dair kongrede yemin etmeleri olmuştu. Böylece, Millî Mücadele'nin hiçbir siyasal parti adına yapılmadığı, tamamen milleti ve memleketi kurtarma amacına yönelik bir hareket olduğu açıkça belirtilmiŐ oluyordu. Sivas Kongresi kararları Şu Şekilde  zetlenebilir:

1- Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.

Daha önce toplanan Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz vil yetlerinin hiçbir sebep ve bahane ile anavatandan ayrılamayacağını ilân etmişti. Sivas Kongresi, sahip olduğu tam yetki ile bu karara bütün memleketi kapsayan bir genişlik kazandırdı.

2- Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet birlik olarak kendisini savunacak ve karşı koyacaktır.

Erzurum Kongresi'ni toplanmaya çağıran baŐlıca tehlike, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kurulması düşünülen Pontus Rum Devleti ile Doğu Anadolu illerini içine alacak bir Ermenistan tehlikesi idi. Sivas Kongresi, batıdan gelen Yunan tehlikesini de göz önüne alarak, vatan topraklarına yönelik hiçbir işgal ve müdahalenin karşılıksız kalmayacağını tüm dünyaya açıkça bildiriyordu.

3- İstanbul H k meti, dış bir baskı karşısında memleketimizin her hangi bir parçasını terk mecburiyetinde kalırsa, vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü temin edecek her türlü önlem ve karar alınmıŐtır.

Bu madde ile İstanbul H k meti'nin millet çıkarlarına aykırı herhangi bir karar veya davranıŐına milletin kayıtsız kalmayacağı, gerektiğinde millî iradeye dayanan bir h k metin derhal kurulacağı açıkça belirtiliyordu.

4- Kuva-yi Milliye'yi etken ve irade-i milliyeyi egemen kılmak esastır.

Erzurum Kongresi'nde belirlenen bu ilke, Sivas Kongresi'nde pekiştiriliyordu. Memleketi kurtaracak tek kuvvet, millî ordu idi. Bu ordu, milletin iradesi ve eğilimleri yönünde savaŐacak, bağımsızlık mutlaka gerçekleşecekti. Millet artık, egemenliğini kendi eline almıştı; kendi iradesinden başka hiçbir güç tanıımıyordu. Bu esas, gelecekteki cumhuriyet rejiminin esasını oluŐturuyordu.

5- Hristiyan azınlıklara siyasî egemenlik ve sosyal dengemizi bozan imtiyazlar verilmeyecektir.

Erzurum Kongresi kararlarında da yer alan bu madde, Sivas Kongresi'nce pekiştiriliyordu.

6- Manda ve himaye kabul olunamaz.

Erzurum Kongresi'nde karar altına alınan bu ilke, Sivas Kongresi'nce de onaylanarak Millî Mücadele'nin temel kuralı haline getiriliyordu. Millî kurtuluş hareketinin parolası, hiçbir devletin merhametine sığınmaksızın "Ya bağımsızlık ya ölüm!" idi.

7- Millî iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisi'nin derhal toplanması zorunludur.

Erzurum Kongresi kararlarında da belirtilen bu istek, kesin bir zorunluluk olarak gösteriliyordu. Aksi takdirde hükümet kararları millî iradeyi yansıtmayacaktı.

8- Milletimiz insanî ve uygar amaçları kutlar, teknolojik, sınaî ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder.

Erzurum Kongresi kararlarında da yer alan bu madde ile milletimizin insanî ve uygar amaçlarının yanında yer aldığı belirtiliyor; teknolojik, sınaî ve ekonomik durumumuzu ve gereksinimlerimizi bildiğimiz ve gelecekte bu amaçla kalkınma atılımlarına yöneleceğimiz anlatılmak isteniyordu.

9- Aynı gaye ile millî vicdandan doğan cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir. Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerindeki millî cemiyetleri "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla bir merkezde toplamıştı. Sivas Kongresi, bu örgüte -bütün Anadolu ve Rumeli millî cemiyetlerini de içine almak üzere- memleket çapında bütünlük kazandırdı.

10- Mukaddes amacı ve umumî örgütü idare için Kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilmiştir. Erzurum Kongresi, Doğu illerini temsilen 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçmişti. Sivas Kongresi'nce 6 kişi daha seçilmek suretiyle "Heyet-i Temsiliye" genişletilmiş, böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar memleketin alın yazısında tek söz sahibi bir kurul oluşturulmuştu.

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarını genişleterek, bu kararlara bütün memleketi kapsayan bir nitelik kazandırması bakımından Devrim Tarihimiz'de büyük öneme sahip bir kongredir. Üyelerinin hemen bütün illeri içine alması nedeniyle de Millî Mücadele başlangıcında Türkiye'nin alın yazısını çizen, bütün milletin tek vücut halinde birlik olduğunu dünyaya ilân eden millî bir kongredir.

Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, en kısa zamanda Anadolu'da millet temsilcilerinden oluşan bir meclis toplamak ve bu meclisin kuracağı hükümet ile Millî Mücadele'yi bir merkezden idare etmek idi. O, bu büyük işi gerçekleştirmek üzere Sivas Kongresi'nden sonra da Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak millî örgütün genişlemesi ve kuvvetlenmesi yolunda, bütün engelleri aşarak inançla çalıştı. Bu dönemde Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye ile temas temini ve anlaşma zemini arayan İstanbul Hükümeti, Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı göndererek 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da onunla görüşmüş ve bir Millet Meclisi toplanmasına ikna olmuştu. Bu görüşme Devrim Tarihimiz'de "Amasya Görüşmesi" olarak bilinmektedir. Mustafa Kemal, Meclis'in Anadolu'da toplanmasını istemesine rağmen Meclis, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Fakat İngilizlerin baskısı sebebiyle sürekli faaliyet gösteremedi; bu arada Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin esaslarını 17 Şubat 1920'de "Misak-ı Millî" halinde kabul ve ilân etti.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'da bir kısım arkadaşları ve Heyet-i Temsiliye üyeleri ile beraber Ankara'ya gelmişti. Artık Millî Mücadele Ankara'dan yönetiliyor; İstanbul'daki asker ve sivil birçok vatansever, Bağımsızlık Savaşı'nda görev almak üzere Ankara'ya geliyordu. Bir süre sonra, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul, İtilâf Devletleri tarafından fiilen işgal edildi; tamamen askerî kontrol altına alındı. Aynı günün gecesi İngiliz askerleri Meclis'e gelerek bazı milletvekillerini tutukladılar. Bu şartlar altında, 12 Ocak 1920'de açılmış olan Meclis de faaliyet gösteremeyeceğini anlayıp çalışmalarına ara verme kararı aldı.

Mustafa Kemal, İstanbul'un işgali üzerine 19 Mart 1920'de valiliklere ve kolordu komutanlıklarına talimat vererek Ankara'da toplanacak olağanüstü yetkiye sahip bir meclise acele yeni temsilciler seçmelerini bildirdi. Seçimler hızla sonuçlandı ve 23 Nisan 1920'de yurdun her bölgesinden gelen millet temsilcileriyle Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Mustafa Kemal, millet iradesini ve egemenliğini temsil eden bu meclise ve onun hükûmetine de başkan seçilerek artık Türk bağımsızlık mücadelesinin her bakımdan, askerî, siyasî ve sosyal lideri oldu. Memleketin içinde bulunduğu şartlar, kendisinin omuzlarına yüklenen görev gerçekten çok ağırdı; çünkü, tarihten silinmek istenen bir milletin ölüm-kalım savaşının, bağımsızlık mücadelesinin liderliğini yapıyordu.

Ankara'da Millet Meclisi'nin açılması, millî bir hükûmetin kurulması üzerine, Padişah ve İstanbul Hükûmeti de Millî Mücadele'yi daha geniş ölçüde baltalama yollarına sarmıştı. Binbir fedakârlıkla oluşturulmaya çalışılan millî kuvvetleri dağıtmak üzere Anadolu'ya halife ve padişah orduları gönderiliyor; başta Mustafa Kemal olmak üzere Millî Mücadele kahramanları asî sayılarak idama mahkûm edilmiş buluyordu. Anadolu'nun bazı yörelerinde Anzavur gibi, Çopur Musa gibi, Postacı Nâzım gibi, Delibaş Mehmet gibi aldatılmış kişilerin elebaşılık ettiği iç isyanlar devam ediyordu. Diğer taraftan İzmir'e çıkan Yunanlılar da Anadolu içlerine doğru saldırıya hazırlanıyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması ile örgütlü ordu resmen dağıtılmış, silâhlan alınmış olduğundan, işgal altındaki yörelerde düşmana ancak yerel kuvvetler ve gönüllü müfrezeler karşı koyuyordu.

Bütün bu iç ve dış güçlüklerle, zor şartlara rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, kısa zamanda duruma hakim olarak düşman kuvvetlerine karşı çeşitli cephelerde büyük başarılar kazanmaya başladı. Doğu Cephesi'nde 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir komutasındaki kuvvetlerimiz, Oltu, Sarıkamış ve Kars'ı işgal etmiş olan Ermenilere karşı 28 Eylül 1920'de saldırıya geçerek, merkezi Erivan'da bulunan Ermeni Cumhuriyeti ordusunu mağlup etti ve 29 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekim 1920'de Kars tekrar geri alındı. Ermenilerin barış isteği üzerine 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanarak bu cephede savaşa son verildi. Gürcistan'a da işgal ettikleri Ardahan ve Artvin boşalttırıldı.

Güney Cephesi'nde Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgelerinde Fransız birlikleriyle yerel kuvvetler arasında şiddetli çatışmalar oluyordu. Sonuçta Fransızlar 12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920 günü de Urfa'dan çekilmek zorunda kaldılar. 20 Ekim 1921'de Fransızlarla yapılan "Ankara Antlaşması", Adana, Mersin, Antep ve diğer bazı şehirlerimizin kurtuluşuna uzandı. Batı Cephesi'nde Yunanlılar, Ankara Hükûmeti'nin içinde bulunduğu güç şartlardan yararlanarak 22 Haziran 1920 günü genel saldırıya geçtiler, büyük kısmı ile gönüllülerden oluşan Kuva-yi Milliye cephesini yararak 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı, 29 Ağustos 1920'de Uşak'ı işgal ettiler. Bu sıralarda Padişah ve İstanbul Hükûmeti de 10 Ağustos 1920'de İtilâf Devletleri ile Sevr Antlaşması'nı imzalamak suretiyle Millî Mücadele'ye ağır bir darbe indirmiş, bir anlamda dış düşmanlarımızla birleşmiş oluyordu.

Yunanlıların Batı Cephesi'nde ilerleyişi, birçok bölgelerimizin kuvvet yetersizliği sebebiyle işgal edilmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, cephe

komutanları ile görüşmüş, artık gönüllü yerel kuvvetler yerine düzenli bir ordu kurulması gereğini ilgililere bildirmişti. Çünkü olaylar gösteriyordu ki Millî Mücadele'nin başarısı, bütün dağınık kuvvetlerin tek bir otorite altında toplanmalarına bağlı idi; bu da millî müfrezele-rin, milis kuvvetlerinin, gönüllü teşkilâtların ordu içinde düzenli kıt'alar haline getirilmesini gerektiriyordu. Artık çeteler halinde dağınık savaşa son verilecek, bütün millî müfrezeler ve gönüllü kuvvetler ordu içinde disiplinli eğitime tâbi tutulacaktı.

Bu karar üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Paşa, Genelkurmay Başkanı ve aynı zamanda Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, bütün çalışmalarını düzenli ordunun gerçekleşmesine verdiler. Bu dönem, Millî Mücadele tarihimizin gerçekten en buhranlı, en çetin aylarıdır.

Şimdi 1920 yılının Aralık sonlarındayız. Bir çok millî müfreze, gönüllü örgüt hızla millî ordu içinde toplanmaktadır. Ancak, ellerinde büyükçe bir kuvvet bulunan Çerkez Ethem ve kardeşleri, Batı Cephesi kuvvetlerine bağlı kalmak istememişler, başarılarına buyruk bir siyaset izleme yoluna gitmişlerdi. Bunlar, Millî Mücadele'nin güç zamanlarında başardıkları bazı işlerin verdiği şımarıklıkla, bulundukları bölgelerde sivil memurları diledikleri gibi görevden alıyor, değiştiriyor, kendilerine göre atamalar yapıyorlardı. Batı Cephesi, tek komuta altında düzenli kuvvetler halinde örgütlendikçe, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin tedirginliği daha da artıyor; Batı Cephesi Komutanlığı'na karşı gelmelerinin yanı sıra Ankara Hükûmeti'ne, hatta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne dil uzatmaktan da çekinmiyorlardı. Artık tutumları, millî hükûmete karşı bir isyan halini almıştı.

Durum gerçekten nazikti. Binbir emek ve özveri ile kurulan düzenli orduda emir ve komuta birliğini sağlama bakımından bu sorunun, kesin şekilde çözümlenmesi gerekiyordu. Artık Ethem'e bağlı kuvvetler ordu içinde kaldıkça hiçbir zafer kazanılamayacağı gibi, aksine bu asî kuvvetler her başarıda orduya engel olacaktı. Bu nedenle Hükûmet, Çerkez Ethem kuvvetlerinin ortadan kaldırılmasına karar verdi. 29 Aralık 1920 günü, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'le Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, Çerkez Ethem ve kuvvetlerini ortadan kaldırmak üzere ileri harekete geçtiler. Kütahya yörelerinde bulunan Çerkez Ethem kuvvetleri, Batı Cephesi kuvvetlerinin Kütahya'yı işgali üzerine Gediz'e çekildi. Millî kuvvetler, asîleri takip ederek 5 Ocak 1921 günü Gediz'i de işgal edince Çerkez Ethem kuvvetleri Simav yönüne çekilmek zorunda kaldı.

Şimdi Millî Mücadele'nin en dramatik anları yaşanmaktadır. Batı Cephesi kuvvetleri Çerkez Ethem isyanını bastırmak üzere, eski savaş mevzilerinden çok uzaklaşmışlar, Gediz'e kadar gelmişlerdir. Çerkez Ethem'i takip nedeniyle Batı Cephesi kuvvetlerinin mevzilerinden uzaklaştığını haber alan Yunanlılar, Ankara Hükûmeti'nin bu çetin ve zor anını kendileri için büyük bir fırsat bilerek 6 Ocak 1921 günü hem Bursa, hem Uşak Cepheleri'nden hızla ileri yürüyüşe geçtiler. Amaçları, Türk kuvvetlerini, zayıflayan mevzilerinde anîden bastırıp mağlup etmek, hemen arkasından Eskişehir ve Afyon'u ele geçirerek kendilerine Ankara yolunu açmaktı. Bu plân gerçekleştirildiği takdirde, henüz sekiz aylık Ankara Hükûmeti'ni doğduğu yerde boğmak, kolayca ortadan kaldırmak, güya mümkün olacaktı.

Yunanlıların, saldırı hedefi olarak seçtiği Eskişehir de, Afyon da askerî yönden önemli kavşaklardı. Bu şehirlerimizin elden çıkışı, önemli demiryollarının da düşman eline geçmesi demektir. Hele, Bursa ve Uşak Cepheleri'nden ilerleyen düşman kolları, Kütahya önlerinde birleşme imkânı bulursa, Çerkez Ethem'e karşı geride bırakılan kuvvetlerimizi de arkadan vurabilirdi. İşte mağlûbiyetimiz halinde ortaya çıkacak korkunç sonuç bu idi.

Yunanlıların saldırısı ile gelişen bu kritik durum üzerine, Batı ve Güney Cephesi Komutanları durumu değerlendirerek ister istemez Çerkez Ethem'in takibine ara vermeyi,

Kütahya ve Gediz'e kadar gelmiş olan kuvvetlerimizin büyük kısmını vakit geçirmeksizin İnönü mevzilerine göndermeyi kararlaştırdılar. Ancak, Batı Cephesi kuvvetlerinin şimdi bulundukları Gediz ve Kütahya yöreleri ile İnönü mevzileri arasında 3 günlük bir yol vardı. Eğer Yunanlılar, bizden daha önce İnönü mevzilerine ulaşabilirlerse hiçbir direnme ile karşılaşmaksızın, Eskişehir'e kadar yol almış olacaktı. O halde bizim için yapılacak iş, son hızla İnönü mevzilerine yetişerek ilerleyen düşmanı burada durdurmak olacaktı. Bu amaçla, Çerkez Ethem ve kardeşlerine karşı bir kısım kuvvet Kütahya yöresinde bırakılarak, geri kalan kuvvetler İnönü mevzilerine hareket ettirildi. Nerdeyse üç misli düşman kuvvetine karşı İnönü mevzilerine daha da kuvvetlendirmek üzere, Ankara'da yeni kurulmakta olan 4. Tümen de Batı Cephesi'ne çağrıldı. Kütahya ve Gediz'den hareket eden kuvvetlerimiz, 9 Ocak 1921 sabahı, İnönü mevzilerine varmıştı.

Öte yandan Yunanlılar da hızla ilerleyerek, 8 Ocak 1921 günü Çivril ve Pazarcık'ı, 9 Ocak sabahı da Bilecik ve Bozüyük'ü işgal ettiler. Ancak, bütün bu işgallere, güç şartlara, iki ayrı düşmanla savaş zorunluluğuna rağmen sonucun zaferle biteceği hususunda, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele liderlerinin inançları asla sarsılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 8 Ocak 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden şunları söylüyordu: "Efendiler! İçerdeki ve dışarıdaki düşmanlarımız ister çok, ister az olsun, faaliyetlerinin genişliği ne olursa olsun, kesin başarı, son başarı haklı bir amaç izleyenlerde kalacaktır."18 I. İnönü Savaşı, 9 Ocak 1921 günü öğleden sonra Yunanlıların Bozüyük yönünden şiddetli saldırısıyla başladı. Ufak bir köyden ismini alan İnönü mevzileri, şimdi Türk Kurtuluş Savaşı'nda dönüm noktası olacak bir savaşa sahne oluyordu.

Savaşın ilk günü Batı Cephesi kuvvetleri ile Yunanlılar arasında çok çetin çarpışmalar oldu. Türk askeri canını verircesine savaşıyor; Yunanlıların her saldırısı, karşı saldırıyla püskürtülüyor, ilerlemelerine imkân verilmiyordu. Anlaşılan, düşman umduğunu bulamamıştı. İnönü mevzilerinde boş cepheler yerine, Türk kuvvetlerinin piyade ve topçu ateşiyle karşılaşmaları, onları gerçekten şaşırtmıştı. Savaş, 10 Ocak günü de sabahtan akşama kadar bütün şiddetiyle devam etti. Bu sabah, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey de Gediz'den savaş alanına gelmiş, savaşı bizzat ateş altında yönetmeye başlamıştı. Bir ara bir alay kadar Yunan kuvveti, mevzilerimizdeki bir boşluktan yararlanarak Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu İnönü istasyonunun kuzeyine kadar sokulmayı başardı. Bu kritik vaziyet karşısında, cephe karargâhı istasyondan alınarak hızla İnönü köyüne nakledildi ve cephenin bu kesimi, kuvvet kaydırılarak sağlamlaştırıldı.

Askerlerimiz bugün de, aralıksız devam eden düşman saldırılarını, bir an gerilemeksizin göğüslüyorlar; Yunanlıların ilerlemesine imkân bırakmıyorlardı. Şüphesiz ki ordumuz, bu saldırılar karşısında ağır kayıplar veriyor; ama canından aziz bildiği kutsal vatan topraklarını her ne pahasına olursa olsun, savunmadan geri kalmıyordu. İki gündür devam eden şiddetli çarpışmalar sonunda tükenen, gücü kınlan düşman oldu; saldırılarından bir başarı elde edemediğini, edemeyeceğini anladı. Artık, onlar için yapılacak bir şey vardı: Geri çekilmek! Gerçekten Yunan kuvvetleri, 10 Ocak 1921 gecesi verdikleri kararla 11 Ocak sabahından itibaren Bursa yönünde geri çekilmeye başladılar.

Bu zafer müjdesi üzerine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1921 günü, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e şu telgrafı çekiyordu: "Bu başarının, mukaddes topraklarımızı düşman istilâsından tamamen kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Allah'tan diler, Batı Cephesi'nin bütün subay ve erlerini kazandıkları bu zafer dolayısıyla tebrik ederim."¹⁹ İnönü Zaferi, gerçekten kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmuştu; zira bu zaferi daha sonra II. İnönü, Sakarya, 26 Ağustos ve 30 Ağustos gibi daha büyük zaferler izleyecekti. Artık sıra, Çerkez Ethem kuvvetlerinin de bırakılan yerden takibine gelmişti. Hızla ileri harekâta geçilerek bu asî kuvvetler de tamamen ortadan kaldırıldı. Çerkez Ethem ve kardeşleri son çare olarak Yunanlılara

sığındılar. Bu isyanın bastırılması ile artık millî orduda emir ve komuta birliği de tam olarak sağlanmış oldu.

I. İnönü Zaferi, içerde ve dışarıda büyük etkiler yarattı; büyük siyasî gelişmelere sebep oldu. Bu zaferden sonradır ki ümitsizlikler boğulmuş, yeni kurulan devlet, sarsılmaz temeller üzerine oturmaya başlamış, 20 Ocak 1921 günü ilk Anayasamız, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmişti. Yine bu zaferle yurt içinde asayiş ve güven sağlanmış, düzenli ordu kurma çalışmaları daha da hızlanmıştı.

I. İnönü Zaferi'nin dışarıdaki etkileri de önemliydi. Bu zaferle düzenli ordu, düşman karşısında ilk sınavını veriyor, yenilmez iradesini sergiliyordu. Bu zafer, yabancı devletlere artık, millî hükümetin hatırı sayılır bir varlık olduğunu gösteriyordu. Bu gelişmeler sebebiyledir ki İtilâf Devletleri, 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti ile beraber Ankara Hükümeti'ni de çağırdılar. Ancak, zaferin gerçek sahibi Ankara Hükümeti idi. Bu sebeple Ankara delegeleri, Osmanlı heyeti içinde yer almayıp millî davayı savunmak üzere ayrı bir ekip oluşturdular. O kadar ki Osmanlı başdelegesi Sadrazam Tevfik Paşa, konferansta söz hakkını Ankara Hükümeti temsilcilerine bırakmak zorunda kaldı. İşte bu gelişmeler sonucu İtilâf Devletleri, yeni bir barış teklifi hazırlamak zorunda kaldılar. Yine I. İnönü Zaferi'nin millî hükümete kazandırdığı dış itibar sayesinde 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile "Moskova Antlaşması" imzalandı. Londra'da da Fransa ve İtalya ile barış yolunda bazı görüşmeler oldu.

Ancak Yunanlılar, bu mağlûbiyetten ders almayarak kısa süre sonra 23 Mart 1921 günü aynı cephelerden tekrar ileri harekâta geçtiler. 27 Mart 1921 günü Yunanlıların İnönü mevzilerine saldırısıyla başlayan II. İnönü Savaşı'nda da düşman saldırıları, birincisinde olduğu gibi durduruldu. 31 Mart 1921'de Batı Cephesi kuvvetlerinin karşı saldırıya geçmesi sonucu Yunanlılar geri çekilmeye başladılar; 1 Nisan 1921 günü binlerce ölü ile doldurdukları savaş meydanını tekrar silâhlarımızı terk zorunda kaldılar. Sonuç olarak Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı II. İnönü Zaferi adına alan bir büyük başarı daha kazanıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu zafer üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği kutlama telgrafında: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin ters talihini de yendiniz!"²⁰ diyordu.

Şimdi 1921 yılının Temmuz başlarındayız. Yunanlılar, Ankara Hükümeti'nin reddettiği Sevr Antlaşması'nı gerçekleştirmek amacıyla Anadolu topraklarına durmadan kuvvet çıkararak Türklere karşı yeni bir saldırıya hazırlanmaktadır. Nihayet bu genel düşman saldırısı, 10 Temmuz 1921 günü, bütün Batı Cephesi boyunca takviyeli kuvvetlerle başladı. Harekât ilerledikçe Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında yer yer şiddetli çarpışmalar oldu. Ancak, gerek insan gücü gerekse araç ve gereç yönünden Türk kuvvetlerinden sayıca fazla durumda bulunan Yunanlılar birçok yerleri işgal ettiler; Afyon, Eskişehir, Kütahya, Bilecik art arda düşman eline geçti.

Cepheden gelen bu kaygı verici haberler üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921 günü Ankara'dan Karacahisar'daki Batı Cephesi Karargâhı'na geldi. Destekli kuvvetlerle gelişen Yunan ilerleyişi karşısında, o günkü şartlar altında imkânları sınırlı Türk ordusu için daha da ileri kayıpları önlemek üzere yeni bir strateji tespitine gerek gördü ve Cephe Kumandanı İsmet Paşa'ya şu direktifi verdi: "Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya bir mesafe koymak lâzımdır ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek uygun-dur!"²¹ Bu karardan sonra, Batı Cephesi'ndeki Türk ordusu geri yürüyüşe geçerek 25 Temmuz 1921'de tamamen Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi. Bu karar, harp yönetimi bakımından isabetli bir davranıştı; zira kayba uğrayan, azalan kuvvetlerimizin durmaksızın destek alan Yunan

saldırılarına karşı, tutunduğu mevzilerde çekilmeksizin uzun süre direnmesi, daha büyük kayıpların sebebi olacaktı.

Devrim Tarihimiz'de "Kütahya-Eskişehir Savaşları" adını alan ve Sakarya'nın doğusuna çekilmemizle sonuçlanan bu çarpışmalarda ordumuz, kendisinden sayıca 2 misli fazla Yunan kuvvetleri karşısında oldukça ağır kayıplar vermiş, gerek çarpışmalar gerekse geri çekiliş sırasında şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere 40.000'e yakın silâhlı kuvvetimiz yok olmuştu. Ayrıca araç ve gereç kaybımız da büyüktü.

Ordumuzun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekiliş günlerinde Bakanlar Kurulu, tekrar gelişebilecek yeni bir Yunan saldırısına karşı önlem olmak üzere Hükümet Merkezi'nin Ankara'dan Kayseri'ye nakline karar verdi; ancak Meclis'ten onay almak gerekiyordu. Hükümet kararı, Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda açıklandı. Meclis şahlanmıştı: "Biz buraya kaçmaya mı geldik yoksa düşmanla dövüşmeye mi!" Millet temsilcileri, Ankara'yı savaşız teslim etmeyi kabul etmediler; amaç son tepeye kadar dövüşmekti. Coşkulu konuşmalar sonunda Meclis, Kayseri'ye nakli kabul etmedi; aksine, Ankara'nın savunulmasına, bunun için gerekli hazırlıkların yapılmasına karar verdi.

Bütün bu zor şartlara, Sakarya'nın doğusuna çekilişe rağmen sonunda düşmana kesin darbe indirileceğine dair, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele liderlerinin inançları asla sarsılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre: "Pek uzak olmayan bir gelecekte karşımızdaki Yunan ordusu tükenecek, sonunda imhası mümkün hale gelecekti."²² Ancak başarının en önemli şartı, herkesin bu sonuca candan inanması ve bu uğurda maddî ve manevî tüm güçlerini memleket savunmasına yöneltmesi idi. Ayrıca unutulmaması gereken nokta, ordumuz, düşmanın arzu ettiği yerde değil, bizim arzu ettiğimiz yerde kesin savaşa girecek ve ona, orada kat'î darbeyi vuracaktı. Bu bakımdan gerektiğinde geri çekilişin, bazı yerleri düşmana terk edişin büyük bir önemi yoktu. Askerliğin gereğini, kararsızlığa düşmeden uygulamak gerekiyordu.

Ne çare ki liderlerin bu inancına rağmen Sakarya'nın doğusuna çekilmenin yarattığı maneviyat bozukluğu, Meclis'e de aksetmişti. Yeni bir ordu oluşturulurken meydana gelen bu ağır kayıp, bu çekilme ister istemez sarsıntılara sebep olmuş; bazı çevreleri haklı olarak endişe ve tedirginlik kaplamıştı. Bu hava içinde 4 Ağustos 1921 günü Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda askerî durum ve başkomutanlık oluşturulması üzerinde heyecanlı görüşmeler oldu. Milletvekilleri, yorgun orduyu yeniden canlandıracak, memleketi bu badireden kurtaracak son çareyi aramaktadırlar. Bu çare, Mustafa Kemal'in fiilen ordunun başına geçmesidir. Çünkü o, katıldığı bütün savaşlarda yenilmemiş, yenmiş bir komutandır. Bu sebeptendir ki konuşmalar, onun başkomutanlığı üzerine alması görüşünde birleşti. Taraftarları gibi muhalifleri de kendisinden, ordunun başına geçmesini istemektedirler. Meclis'in büyük çoğunluğu, taraftarları kurtuluş için tek çarenin bu olduğu, başka çıkar yol bulunmadığı fikrindedirler. Bazı milletvekilleri içtenlikle haykırırlar: "Sen mühim bir kumandansın! Büyük bir askersin ve bunu da Çanakkale Muharebesi'nde ispat ettin. Şimdi kendini hangi güne saklıyorsun? Sakarya'ya kadar geldi düşman, kendini hangi güne saklıyorsun?"²³ Bu haykırırlar, gerçekten millî iradenin sesi idi ve büyük kahramanı, fiilen ordunun başına davet ediyordu.

Muhaliflere gelince, onlar da başkomutanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya vermekle zaten kurtuluş ümidi kalmadığını kabul ettikleri bir ortamda gelişecek tüm sorumluluğu, onun omuzlarına yüklemeyi amaçlıyorlardı.

Meclis'te 4 Ağustos 1921günü başlayan bu görüşmeler, ertesi gün de aynı heyecanla devam etti. Mustafa Kemal Paşa, önce tartışmaların dışında kaldı. Ancak konuşmamasının, tavrını açıkça ortaya koymamasının, onun da gelecekte ümitsiz olduğu

şeklinde yorumlanması ihtimaline karşı, kendisini Başkomutan görmek istemeyen millî iradenin bu ısrarı karşısında, Meclis Başkan-lığı'na şu önergeyi sundu: "Meclis'in sayın üyelerinin umumî surette beliren arzu ve istekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi, kendi üzerime almaktan doğacak yararları en kısa zamanda elde edebilmek ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini en kısa zamanda artırmak ve yönetimini bir kat daha kuvvetlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Hayatım boyunca millî egemenliğin en sadık bir hizmetkârı olduğumu milletin gözünde bir defa daha doğrulamak için bu yetkinin 3 ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca istiyorum."²⁴

Bu önerge, Meclis'in yetkilerini kullanma isteği sebebiyle bazı itirazlara neden oldu. Ancak içinde bulunulan durum, ölüm-kalım mücadelesi gibi olağanüstü bir durumdu. Bu şartlar içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen görev, gerçekten çok büyük ve önemli, diğer bir ifade ile Türk milletinin yazgısıyla ilgili idi. Düşman karşısındaki cephede vakit geçirmeksizin en hızlı, en doğru kararları verebilmek, ancak Meclis'in yetkilerini anmda kullanmakla mümkündü. Mustafa Kemal Paşa önergesinde, kendisine verilecek Meclis yetkisinin 3 ayla sınırlı kalmasını istemekle, millî iradeye olan sarsılmaz saygısını gösteriyordu. Nihayet Meclis, onu bu isteğinde haklı gördü. Görüşmeler sonucu, 5 Ağustos 1921 günü, "Mustafa Kemal Paşa'ya 3 ay süre ile askerliğe ait hususlarda Meclis'in yetkilerini kullanmak koşuluyla Başkomutanlık veren Yasa", Büyük Millet Meclisi'nde oybirliği ile kabul edildi. Yasada şu sözlere yer veriliyordu: "Millet ve memleketin alın yazısına doğrudan el koyan tek yüce kuvvet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkomutanlık fiilî görevine kendi başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı memur etmiştir. Başkomutan, ordunun maddî ve manevî kuvvetini artırma ve yönetimini bir kat daha kuvvetlendirme hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna ait yetkisini Meclis adına fiilen kullanmaya yetkilidir. Bu sıfat ve yetki üç ay süreyle sınırlıdır. Meclis lüzum gördüğü taktirde, bu sürenin bitiminden evvel de bu sıfat ve yetkiyi kaldırabilir."²⁵

Mustafa Kemal Paşa, kendisine yasa ile Başkomutanlık verilışinden sonra Meclis kürsüsüne geldi. Memleketin düşman istilâsından kurtarılacağına dair sarsılmaz inancını bir kere daha ifade ederek Meclis'e şu teminatı verdi: "Efendiler! Zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları, Allah'ın yardımıyla mutlaka mağlûp edeceğimize dair olan inanç ve güvenim bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu kesin inancımı yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim."²⁶ Başkomutan, aynı gün ordu ve millete de bir bildirge yayımladı. Bu bildirgede de şu cümleler yer alıyordu: "... Bana bu görevi vermiş olan Meclis ve bu Meclis'te beliren milletin kesin iradesi, hareket tarzımın odağını oluşturacaktır. Hiçbir sebep ve suretle değıştirilmesine imkân olmayan bu kesin irade, her ne olursa olsun düşman ordusunu imha etmek ve bütün Yunanistan'ın silâhlı kuvvetlerinden oluşan bu orduyu, anayurdumuzun mukaddes ocağında boğarak kurtuluşa ve bağımsızlığa kavuşmaktır."²⁷

Başkomutan, artık plânını yapmış ve kesin şekilde uygulamaya başlamıştır. Amaç, başarıya götürecek bütün önlemleri en kısa sürede almaktır. Bu çerçeve içinde 7 ve 8 Ağustos 1921 günleri başkomutanın imzasıyla 10 adet "Tekâlif-i Milliye (Millî Vergi) emri yayımlandı. Bu emirler gereği her ilçede bir "Millî Vergi Komisyonu" kuruluyordu. Her evden ordunun gereksinimi için bir kat çamaşır, bir çift çorap, bir çift çarık isteniyordu. Ordunun geç ihtiyacı için tüccarın elinde bulunan stoklardan yüzde kırkına, parası zaferden sonra ödenmek üzere, el konuluyordu. Herkes tahıl, hayvan ve yem bakımından stoklarının yüzde kırkını, yine parası sonradan ödenmek üzere, orduya verecekti. Halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silâh ve cephane, 3 gün içinde ordu ambarına teslim edilecekti. Memleketteki demircilerin, dökümcülerin, marangozların, sanayi imalâthanelerinin listesi çıkacak ve sahiplerinin isimleri belirlenecekti. Böylece bütün memleket, gelecekteki zafer için olağanüstü bir hazırlığa davet edilmişti; millet ve ordu el

ele büyük bir savaşa hazırlanıyordu. Başkomutan Millî Vergi emirlerini yayımladıktan sonra, 12 Ağustos 1921 günü Ankara'dan Polatlı'daki Cephe Karargâhı'na geldi; artık Mustafa Kemal Paşa, cephede ve filen Türk ordusunun başında idi.

Yunan ordusu 13 Ağustos 1921 günü Sakarya'daki Türk mevzilerine doğru yeniden ileri yürüyüşe başladı. 15 Ağustos 1921 günü Yunan Kralı Konstantin, ordularına "Ankara'ya!" emrini verdi. Durmaksızın ilerleyen Yunanlılar, bazı şehir ve kasabalarımızı işgal ederek sonunda Sakarya'daki savunma çizgimize dayandılar.

23 Ağustos 1921 günü, Yunan ordusunun saldırısı ile Sakarya Meydan Savaşı başladı. Yunan saldırısı, cephenin birçok yerinde kuvvetlerimiz tarafından düşmana ağır kayıplar verdirilerek durduruldu; ancak takviyeli Yunan kuvvetlerinin önemli bazı mevzilerimizi ele geçirdikleri, Polatlı'ya kadar yaklaştıkları, top seslerinin Ankara'dan duyulduğu zamanlar oldu. Türk mevzileri birçok noktada yarılmasına rağmen, her nokta inatla savunuluyor, kaybedilen her çizginin gerisinde yeni bir savunma çizgisi oluşturuluyor, böylece Yunanlıların ilerlemesine imkân verilmiyordu. Zira Başkomutan, 26 Ağustos 1921 günü birliklerine savaş stratejisi için şu emri vermişti: "Savunma çizgisi yoktur, savunma yüzeyi vardır. O yüzey, bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe oluşturup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler, ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur."²⁸

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu, savaş yönetimi bakımından büyük önem taşıyan bu kural, Sakarya'da aynen uygulanmış ve kutsal vatan toprakları, her kaybedilen çizginin gerisinde vakit geçirmeksizin yeniden bir savunma çizgisi oluşturularak sonuna kadar savunulmuştur. Düşman aştığı her tepenin ardında "Ankara var!" hulyasıyla harp ediyor; Mustafa Kemal Paşa ise Yunan kuvvetlerini, son darbeyi indireceği yere, memleketin kutsal ocağına çekiyordu. Nihayet düşmanın saldırı gücü, ilerleme kuvvet ve kudreti gittikçe tükenmeye başladı. Yunan birlikleri ana mevzilerinden çok uzaklaşmış, gerçekten Türklerin kutsal ocağına düşmüştü. Artık, saldırı sırası Türklerindi. 10 Eylül 1921 günü başlayan karşı saldırımızla düşmana ağır kayıplar verdirilmiş, bu saldırı sonucu Yunanlılar batıya doğru çekilmeye başlamıştı. Bütün savaş boyunca cepheden ayrılmayan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman da en ileri mevzilerde görünmüş, hatta ateş çizgisine girmişti. Başkomutanın en ileri çizgide, saldırıda bulunan kıt'aların yanında görülmesi ve savaşı ateş çizgisinde bizzat izleyişi, şüphesiz ki subay ve erlerimizin moralleri üzerinde büyük etki yaptı. "Sakarya Meydan Savaşı" adını alan bu büyük ve kanlı savaş, 22 gün 22 gece devam etmiş ve nihayet 13 Eylül 1921 günü Yunanlılar Sakarya Nehri'nin doğusunda tamamen mağlup edilerek büyük bir zafer kazanılmıştı. Bu anlamlı ve büyük başarı üzerine 19 Eylül 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya yasayla Müşir (Mareşal) rütbesi ve "Gazi" unvanı verildi.

Sakarya Zaferi'nin sonuçları çok geçmeden siyasal alanda kendisini gösterdi. 13 Ekim 1921'de Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşması, 20 Ekim 1921'de Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalandı.

Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra mağlup Yunanlılar, Afyon-Seyitgazi-Eskişehir çizgisine kadar çekilmişler; bu bölgede mevzilerini kuvvetlendirmek, önemli yerleri tel örgülerle sağlamlaştırmak suretiyle savunmada kalmışlardı; onların, bu geniş çizgi üzerinde üç kolordusu bulunuyordu.

Yunanlıların, tutundukları bu son mevzilerden de atılmaları, Türk ordusunun kesin sonuçlu bir savaşı kazanmasına gerek gösteriyordu. Düşmanın Anadolu'dan tamamen çıkartılması, ancak bu şekilde mümkün olabilecekti. Yunanlılar ve onlara koruyuculuk yapan İngilizler ise, mevsimin ilerlemiş olduğunu, Türk hükümetinin içinde bulunduğu güçlükleri ve Anadolu'daki ekonomik durumun ağırlığını göz önüne alarak, Türk ordusunun genel bir saldırısını imkânsız görüyorlar; ordumuzun bir süre daha dayandıktan sonra ister istemez barış isteğinde bulunacağını hesaplıyorlardı. Bu nedenle kendileri barışa yanaşmıyorlar, işgal ettikleri toprakları ellerinde bulundurarak vakit kazanmak suretiyle daha kârlı çıkacaklarını düşünüyorlardı.²⁹

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise, düşmanın hayal ürünü bu hesaplarının dışında genel saldırı hazırlıklarını sürdürmek suretiyle gerçekçi bir yol izliyor; ancak saldırının zamanını ve şeklini son derece gizli tutuyordu. Çünkü ona göre, "Yarım hazırlıkla, yarım önlemlerle yapılacak saldırı, hiç saldırıda bulunmamaktan daha kötü idi". Nihayet eldeki bütün imkânlar kullanılarak, memleketin maddî ve manevî bütün güçleri aynı amaca yöneltilerek saldırı zamanının geldiğine karar verildi. Bununla beraber, Yunanlılar asker sayısı, araç ve gereç yönünden yine de üstünlüklerini korumakta idiler.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından en ince ayrıntılarına kadar hazırlanan Büyük Saldırı ve onu izleyecek meydan savaşı plânı, 27/28 Temmuz 1922 gecesı, Akşehir'e çağırılan ordu komutanlarına açıklandı. Onların da görüşleri alınarak Batı Cephesi Orduları'na 6 Ağustos 1922'de gizli olarak "saldırıya hazırlık" emri verildi.

Büyük Saldırı plânı gerçekten dâhiyane, dâhiyane olduğu kadar da her şeyi göze alıcı ve tehlikeli idi. Zira kuvvetlerimizin hemen tamamı, saldırının ağırlık merkezi olarak kabul edilen Afyon-Konya demiryolunun güneyine kaydırılmış, başka cephelere kuvvet ayırma hususu, ister istemez ikinci plânda düşünülmüştü. Bunun sonucu olarak Eskişehir-Ankara yönü, açık denecek bir durumda bırakılmıştı. Keza cephenin ağırlık merkezi olarak kabul edilen bölgenin arkası da göller bölgesine dayanıyordu. Başarısızlık halinde, bu bölgede savaşı I. Ordu'nun durumu kritikleşebilirdi.³⁰

Bu plân, ancak büyük komutanların yönetiminde başarıya ulaşabilirdi ve bütün riskleri etkisiz kılacak faktör, ne pahasına olursa olsun mağlup olmamak kararı idi. Gerçekten de öyle oldu.

26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30'da topçularımızın ateşiyle Kocatepe'den Büyük Türk Saldırısı başladı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da bu sırada Kocatepe'de bulunuyordu. Saldırı, kısa sürede Afyon-Konya demiryolu çizgisi boyunca başarılı bir şekilde gelişti. Bu çizginin güneyinden I. Ordu, kuzeyinden II. Ordu saldırıda bulunuyordu; ancak cephenin ağırlık merkezi, I. Ordu bölgesinde toplanmıştı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın büyük komuta yeteneğiyle ateş çizgisinde yönettiği bu saldırıda ordumuzun Genelkurmay Başkanlığı'nı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'nı İsmet Paşa üstlenmişti. I. Ordu'ya Nurettin Paşa, II. Ordu'ya Yakup Şevki Paşa, Süvari Kolordusu'na da Fahrettin (Altay) Paşa komuta ediyordu. Hızla gelişen saldırı sonucu, 26/27 Ağustos 1922 gecesı Yunan ordusunun birçok mevzii düşürüldü. Anî baskın şeklindeki bu saldırı karşısında şaşırان Yunanlılar çekilmeye başladı. Ordumuz 27 Ağustos 1922 günü Yunan işgalindeki Afyon'a girdi. Türk ordusunun bu ilerleyişi karşısında Yunan ordusu, Dumlupınar mevzilerine çekilme kararı aldı. Kuvvetlerimiz 29 Ağustos 1922'de Dumlupınar mevzilerine saldırıya başladı. 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar bölgesinde 200.000 kişilik Yunan ordusu tamamen kuşatılmıştı. "Başkomutan Meydan Savaşı" adını alan bugünkü savaşta, düşmanın büyük kısmı imha edildi. Aynı gece Kütahya da ordumuz tarafından kurtarılmış bulunuyordu. Ancak, mağlup düşmanın

çekilme yollarının da kesilmesi ve İzmir doğrultusunda aralıksız izlenmesi gerekiyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922 günü, komutası altındaki kuvvetlere: "Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emrini verdi.

Son hızla İzmir yönünde ilerleyen kuvvetlerimiz, 1 Eylül 1922'de Uşak'ı, 2 Eylül'de Eskişehir'i, 3 Eylül'de Nazilli, Simav, Salihli, Alaşehir ve Gördes'i, 6 Eylül'de Balıkesir ve Bilecik'i, 7 Eylül'de Aydın'ı, 8 Eylül'de de Manisa'yı Yunan işgalinden kurtardılar. Bu arada, 2 Eylül 1922 günü I. Yunan Ordusu Komutanı General Trikopis ile II. Yunan Ordusu Komutanı General Diyenis ve bir kısım yüksek rütbeli Yunan subayları esir alındılar. Türk birlikleri 9 Eylül 1922 sabahı İzmir'e girdiler; bu sabahтан itibaren Kadifekale'de Türk bayrağı dalgalanmaya başladı. Bu büyük zaferle Anadolu, 4 yıl süren düşman istilâsından, düşman işgalinden kurtarılmış, "Türkiye Türklerindir!" gerçeği bir kere daha kanıtlanmıştı.

Mondros Ateşkesi ile başlatılan ve Sevr Antlaşması'yla gerçekleştirildiği zannedilen, Türk milletini Anadolu topraklarından çıkarmak ve tarihten silmek isteyen korkunç ve hain zihniyete karşı, milletimizin maddî ve manevî bütün güç kaynaklarını seferber ederek kazandığı bu büyük zaferler, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi ile tek bir amaca yönelikti: "Kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!" Atatürk diyor ki: "Hiçbir zafer, amaç değildir. Zafer, ancak kendisinden daha büyük bir amacı elde etmek için gereken araçtır. Amaç, fikirdir. Zafer, bir fikrin elde edilmesine hizmeti oranında kıymet ifade eder. Bir fikrin elde edilmesine dayanmayan bir zafer, ömürlü olamaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan savaşından, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar. Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur."³¹ İşte Büyük Türk Zaferi'nden sonra da Türk milleti için yeni bir âlem doğmuş; lâik, demokratik ve çağdaş Türk Devleti'nin kuruluşuna uzanacak olan bütün yollar açılmıştı. Bu nedenle, kazanılan büyük askerî zaferlerin başarılı sonuçlarını toplamak üzere siyasal faaliyetlere önem verildi. 11 Ekim 1922'de İtilâf Devletleri'yle imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile silâhlar bırakıldı; Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çarpışmalara son verildi. Yine bu anlaşmaya göre, Edirne'yi de içine almak üzere Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması kabul edildi; İstanbul ve boğazlar bazı kayıtlarla idaremize bırakıldı.

1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile Saltanat'la Hilâfet birbirinden ayrılarak Saltanat kaldırıldı. O gün Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsünden şunları söylüyordu: "Millet, yazgısını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve egemenliğini bir şahısta değil, bütün bireyleri tarafından seçilmiş vekillerden oluşan bir Yüce Meclis'te temsil etti. İşte o Meclis, Yüce Meclisinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Millet'in saltanat ve egemenlik makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir."³² Meclis'in bu tarihî kararı üzerine, son Osmanlı Padişahı Vahdettin bir İngiliz savaş gemisiyle yurt dışına kaçtı.

Artık sıra barış görüşmelerine gelmişti. Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 günü toplandı. Aylarca süren, zaman zaman da çok çetinleşen bu görüşmelerde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni -Mudanya Ateşkes görüşmelerinde olduğu gibi- İsmet (İnönü) Paşa temsil ediyordu. Nihayet 24 Temmuz 1923 günü antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile yeni Türkiye Devleti'nin bağımsızlığı bütün dünyaca onaylanıyor, millî sınırlarımız çiziliyor, ekonomik alanda Osmanlılar döneminden kalma eski pürüzler temizlenerek kapitülasyonlar kaldırılıyordu. Diploması alanında kazanılan bu sonuç, gerçekten çok önemliydi. Zira bu antlaşma Atatürk'ün ifadesiyle "Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden bir vesika" idi. "Bu sebeple Osmanlı dönemine ait tarihte benzeri görülmemiş bir siyasî zafer eseri idi."³³

Ankara, 13 Ekim 1923'de Büyük Millet Meclisi kararı ile Türkiye Devleti'nin Hükümet Merkezi oldu. Artık mevcut yönetimin isminin de açıkça ifadesi ve ilânı gerekiyordu. Nihayet 29 Ekim 1923 akşamı, yapılan bir Anayasa değişikliği ile cumhuriyet ilân olundu. Milletvekilleri bu büyük olayı ayakta "Yaşasın cumhuriyet!" sesleriyle kutladılar. Bu sonucu takiben cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhuriyetin ilânı ile gerçekten bu büyük devrimin yanı sıra devlet örgütü ve toplum yönetiminin de çağdaş devlet anlayışına uygun olarak lâikleşmesi gerekiyordu. Böyle bir anlayış içinde halifeli cumhuriyet söz konusu olamazdı. Bu sebeple 3 Mart 1924'te, artık hiçbir gereği kalmayan, aksine lâik ve bağımsız cumhuriyet rejimi için zararlı bir kuruluş halini almış bulunan halifelik de kaldırıldı ve son halifeyle beraber Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarıldı.

Artık devletin çağdaş bir şekil alması, milletin çağdaş uygarlık düzeyine en kısa zamanda erişebilmesi yolunda büyük devrimler birbirini izlemeye başladı. Öğretim Birliği yasası ile eğitim ve öğretimde birlik sağlandı; lâik ve millî bir yol izlendi. Medreseler kapatılarak çağdaş kültürü benimseyen cumhuriyet okulları açıldı. Bu dönem içinde şapka ve kıyafet devrimi yapıldı. Halkı uyuşukluğa yönelterek her türlü hayat enerjisini yok eden tekkeler, zaviyeler, türbeler kapatıldı; Seriya ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Lâik devlet ilkesi kabul edilerek din ve devlet işleri kesin olarak birbirinden ayrıldı. Hukuk alanında, seriye mahkemeleri ve Mecelle kaldırılarak Türk Medenî Yasası'yla beraber birçok yeni yasalar kabul edildi. Bilim ve kültür işlerine büyük önem verildi; Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurularak Türk tarihi ve Türk dili üzerinde önemli çalışmalar yapıldı. Atatürk'ün en büyük eserlerinden biri olan harf devrimi meydana geldi; Arap harfleri terk edilerek Lâtin harfleri esasına dayanan Türk alfabesi yapıldı. Üniversite'de de büyük bir reform gerçekleştirilerek ona çağdaş bir nitelik kazandırıldı; bu arada gerek duyulan çeşitli fakülteler ve kürsüler açıldı. Uluslararası takvim, saat ve rakamlar kabul edildi. Kadın hukukunda reform yapılarak Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındı. Ekonomik hareketlere önem verildi; ticaret ve millî sanayi geliştirildi. Tarımsal faaliyetler genişletildi. Sağlık işlerine önem verildi. Güçlü bir ordu kuruldu. Yeni Türkiye Devleti'nin temeli olan bütün bu devrimlere "Atatürk Devrimleri" adı verildi. Devrimlerin memlekette daha çabuk ve daha sağlam yerleşmesi için, bütün Türk halkını içine almak üzere, Cumhuriyet Halk Partisi kuruldu; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve devrimcilik Türkiye siyasetinin ilkeleri olarak kabul edildi.

Milleti çağdaş uygarlığa götüren bu zorunlu gidiş karşısında, muhalefeti oluşturan, fakat bir kolu da tutuculuğa ve gericiliğe dayanan bir grup tedirgin oldu. Siyasal alanda da kendilerine temsilciler bulan bu grup, bütün bu gidişten Atatürk'ü sorumlu tuttukları için ona 1926 Haziranında İzmir'de bir suikast girişiminde bulundularsa da başarı sağlayamadılar ve millet tarafından günlerce lanetlendiler.

Büyük Önder, devrimlerinin büyük bölümünü başardıktan sonra Türk Bağımsızlık Mücadelesi'ni ve yeni Türkiye'nin kuruluşunu anlatan Büyük Söylev'ini yazdı. Bunu 1927 yılında, Parti Kongresi'nde altı gün devam eden büyüleyici hitabetiyle okudu. Değerli görüş, yorum ve eleştirilerle dolu olan bu eser, Türk tarihinin olduğu kadar Türk edebiyatının da ölmeyen eserleri arasında yer aldı.

Mustafa Kemal Paşa, kurtuluştan sonra memleketi baştan başa dolaşarak halka devrimlerin ve yeni Türk Devleti'nin ideolojisini anlattı. 1934 yılında Meclis, özel bir yasayla kendisine "ATATÜRK" soyadını verdi. Büyük Adam, son yıllarında tükenmeyen bir çaba ve heyecanla Hatay'ın anavatanına katılışına çalıştı. Genel sağlığında başgösteren karaciğer yetersizliği zamanla ağırlaştı; siroz gelişti. Bu nedenle son günlerini, hasta ve

yatakta geçirdi. 10 Kasım 1938 Perşembe günü saat dokuzu beş gece Dolmabahçe Sarayı'nda yaşıama gözlerini kapadı.  l m  bütün dünyada geniş yankılar yaptı ve büyük üzüntü yarattı.

Atatürk'ün ilaçlanmış na'řı, Dolmabahçe Sarayı salonunda özel bir katafalk'a yerleştirildi. Türk bayrağına sarılı ve başında silâh arkadaşlarının nöbet tuttuğu kutsal tabut,   gün süreyle milletin ziyaretine bırakıldı; daha sonra 20 Kasım 1938 günü Ankara'ya getirildi. 21 Kasım 1938'de büyük törenle Etnografya Müzesi'nde hazırlanan lahdin üstüne kondu. Cenaze törenine bütün dünya devletleri özel temsilciler gönderdi; bu törende Çanakkale'de ve diğer savaşlarda ona karşı savaşmış yabancı generaller özellikle dikkati çekiyordu. 10 Kasım 1953 günü aziz na'řı, Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrinden alınarak büyük bir törenle Anıtkabir'e nakledildi ve burada toprağa verildi.

* Atatürk'ün doğduğu ev, Selanik'te Kocakasım Mahallesi, Islahhane Caddesinde olup bugün Türkiye Konsolosluğu'nun bahçe sınırları içindedir ve müze haline getirilmiştir.

Kaynak: <https://isteataturk.com/g/icerik/Ataturkun-Hayati/67>